

सुभाषित व्याकरण - ३२

Subhāṣita Vyākaraṇa - 32

(A compilation of Saṃskṛta well spoken verses with full grammar and meaning)

**Compiler: Kishore Nayak
Editor: Padmakar Gangatirkar**

रविवार फाल्गुन पूर्णिमा १९४५, शोभकृत संवस्तर

रवेरेवोदयः श्लाघ्यः कोऽन्येषामुदयग्रहः।

न तमांसि न तेजांसि यस्मिन्नभ्युदिते सति ॥१६१॥ --सुभाषितरत्नभाण्डागारम् (सूर्य- अन्योक्ति), वैदिकवाङ्मयम्

रवे: एव उदयः श्लाघ्यः (अस्ति), यस्मिन् अभ्युदिते सति न तमांसि न तेजांसि (वर्तन्ते/अवशिष्यन्ते)। अन्येषाम् कः (एतादृशः) उदयग्रहः (वर्तते)।

Sunrise itself is commendable. Once the Sun rises, neither darkness nor other stars survive. Among others, who else can rise similarly?

This is an अन्योक्ति. Is the composer talking about today's Modi?

रवे:- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of रवि:- the Sun, उदयः- rise, श्लाघ्यः- उदयग्रहः- rising planet- उदयः-rise, appearance- उद्द+ इ- to rise, appear- वर्त. का. वा. धा. सा. वि.- उद्यत्- rising, ग्रहः-a planet- उदयः ग्रहः - उदयग्रहः- कर्मधारय स. & कः (किम)- who, which, यस्मिन्, अभ्युदिते & सति- all in पु. लिं. स. वि. ए. व. of यद्- who, अभ्युदितः- one who has appeared, arisen- क. भू. धा. वि. of अभि+ उद्द+ इ- एति २ ग. प. प. to go) & सत्- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, तमांसि & तेजांसि- both in न. लिं. प्र. वि. ब. व. of तमस्- darkness & तेजस्- light, brightness, अन्येषाम्- in पु/न. लिं. ष. वि. ब. व. of अन्यत्- other, another, एव-only, just, mere, न,- no, not- both अव्ययः, श्लाघ्यः- praiseworthy, commendable

भवति हृदयहारी कापि कस्यापि कक्षित्

न खलु गुणविशेषः प्रेमबन्धप्रयोगे।

विसलयति वनान्ते कोकिलालापरम्ये

विकसति न वसन्ते मालती कोऽत्र हेतुः ॥१६२॥-सुभाषितरत्नभाण्डागारम् १७२

कृ अपि कक्षित् अपि कस्य (अपि) हृदयहारी भवति। प्रेमबन्धप्रयोगे गुणविशेषः न खलु भवति। वसन्ते कोकिलालापरम्ये, वनान्ते विसलयति (तथा) मालती विकसति। अत्र कः हेतुः न (भवति) ॥

Somewhere, some time, there is somebody's heart stealing person! Not even a little bit of special virtue is (needed) for an affectionate bond. When the spring sets in the outskirts of a forest, delightful cries of Koyals (Cuckoos) is heard. Trees get fresh sproutings and jasmines blossom. There is no special reason for this! (It is only natural).

हृदयहारी- touching the heart, having deep feelings- हृदयम्- heart, mind, essence of anything, हारिन्- adjctv- taking, robbing, snatching- हृदयम् हरति - हृदयहारिन्- उपपद तत्यु. स., कक्षित्- (कः+ चित)- somewhat, little bit, गुणविशेषः- special quality, extraordinary reason- गुणः- virtue, quality, property, विशेष- adjctv- special, distinguishing, peculiar- विशेषः गुणः- वि. उ. प. कर्मधारय स., कः (किम)- which, what, who, हेतुः- cause, reason, intention, purpose- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., कस्य- whose- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of किम्- who, what, which, भवति, विसलयति & विकसति- all वर्त. प्र. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to exist, to happen, विसल (बिसल)- ना. सा. धातु- young sprout, shoot, bud & वि+ कस्- to expand, open, develop (कस्- कसति १ ग. प. प. to move, go, approach), प्रेमबन्धप्रयोगे, कोकिलालापरम्ये, वनान्ते & वसन्ते- all in पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of प्रेमबन्धप्रयोगः- development of special bond of love- प्रेमन् -पु/न. लिं.- love, affection, delight, बस्थः- a bond, tie, feeling, प्रयोगः- use,

application, practice- प्रैम्नः बन्धः- प्रेमबन्ध & प्रेमबन्धस्य प्रयोगः- प्रेमबन्धप्रयोगः- both ष. तत्पुरुष स., कोकिलालापरम्यः- कोकिलः/कोकिला- cuckoo bird- (कोयल in Hindi), आलाप- speech, sound, cry, रम्यः- pleasant, delightful, lovely- रम्य (also रमणीय & रमितव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of रम्- रमते १ ग. आ. प. to rejoice, to be pleased- कोकिलस्य आलापः- कोकिलालाप- ष. तत्पुरुष स. & कोकिलालापेन रम्यः- कोकिलालापरम्यः- तृ. तत्पुरुष स., वनान्तः- inside or outskirts of forest- वनम्- forest, अन्तः- अव्यय- inside, middle, within- वनस्य अन्तः- वनान्तः- ष. तत्पुरुष स स. & वसन्तः- spring, vernal season, मालती- a kind of fragrant Jasmine- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., अत्र- here, in this case, न- no, not, खलु- indeed, certainly, surely, अपि- even, also, कं+अपि= anywhere, somewhere, sometimes- all अव्ययः

**कष्टं च खलु मूर्खत्वं कष्टं च खलु यौवनम्।
कष्टात्कष्टतरं चैव परगेहनिवासनम् ॥१६३॥-** चाणक्यनीतिर्दर्शण अ. २ श्लो. ८

मूर्खत्वम् कष्टम् च खलु (अस्ति), यौवनम् च (अपि) कष्टम् खलु (भवति), (परन्तु) परगेहनिवासनम् कष्टात् कष्टतरम् च एव (भवति) ॥

Being (called) stupid is indeed very hurtful. Youth is surely a difficult period (in one's life). However, living in somebody else's home is the most humiliating amongst all hardships.

मूर्खत्वम्- stupidity, ignorance- मूर्खः- a fool, stupid, ignorant, त्वम्- suffix implies: quality, property, कष्टम्- difficult, hardship, hurtful, suffering, boding evil, यौवनम्- youth, prime age, puberty, कष्टतरम्- much more hurtful or hard- तरम्- suffix implies: comparative degree, परगेहनिवासनम्- a stay in a house belonging to others- परः- other, another, गेहम्- house, abode, habitation, निवासनम्- staying, residing- परस्य गेहम्- परगेहम्- ष. तत्पुरुष स. & परगेहे निवासनम्- परगेहनिवासनम्- स. तत्पुरुष स.- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., कष्टात्- in न. लिं. पं. वि. ए. व. of कष्टम्- see above, च-and, खलु- indeed, surely, एव- only, just, merely- all अव्ययः

**परीवादस्तथो भवति वितथो वापि महतां
तथाप्युच्चैर्धम्नो हरति महिमानं जनरवः।
तुलोत्तीर्णस्यापि प्रकटितहताशेषतमसो रवे-
स्तादृक्तेजो न हि भवति कन्यां गतवतः ॥१६४॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम् ९७३**

महताम् परीवादः तथ्यः वा अपि वितथः भवति, तथा अपि जनरवः उच्चैर्धम्नः महिमानम् हरति। प्रकटितहताशेषतमसः रवे: तेजः तुलोत्तीर्णस्य अपि कन्याम् गतवतः तादृक् न हि भवति॥

Any talk of scandal concerning great personalities, whether true or untrue, diminishes the greatness of distinguished people. The brightness of the Sun, who dispels the darkness completely by his appearance in the sky, is not the same in 'Libra', as it was when He had gone to 'Virgo'.

परीवादः- stigma, scandal, ill-repute, तथ्यः- adjctv- true, genuine, real, वितथः- adjctv- untrue, false, जनरवः- rumour, scandal, तादृक् (तादृश)- like that, comparable to & तेजः- brilliance, brightness,

shining- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., महताम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of महत्- adjctv- great, mighty, big, उच्चैर्धम्नः; गतवतः, तुलोत्तीर्णस्य, रवे: & प्रकटितहताशेषतमसः- all in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of उच्चैर्धमन्- उच्चैः- अव्यय- high, noble, great, distinguished, धामन्- न. लिं.- position, place, splendour, dignity- उच्चैः- धाम यस्य सः- बहुत्रीहि स., गतवान्- one having gone, entered- गत- gone, left- क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go, वत्- adjctv- an affix added to past passive participle turn it into past active participle, तुलोत्तीर्णः- one who has passed zodiac sign 'Libra'- तुला- zodiac sign 'Libra', उत्तीर्णः- passed, crossed over- क. भू. धा. वि. of उद्+ तृ- to pass out of, disembark, rise from- (तृ- तरति to cross over, to float)- तुलायाः उत्तीर्णः येन सः- बहुत्रीहि स., रवि- the Sun & प्रकटितहताशेषतमसः- one, who dispels the darkness completely on making his appearance- प्रकटित- appeared, manifested- क. भू. धा. वि. of प्र+ कट्- to appear- (कट्- कटति १ ग. प. प. to go, cover), हत- lost, bereft of- क. भू. धा. वि. of हन्- हन्ति २ ग. प. प. yo strike, kill, अशेष- without remainder, entire, तमसः- न. लिं.- darkness- हतः अशेषः- हताशेषः & प्रकटितः हताशेषः- प्रकटितहताशेषः- both वि. उ. प. कर्मधारय स. & प्रकटितहताशेषः तमः- कर्मधारय स., महिमानम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of महिमन्- one of glory, high position, exalted rank, कन्याम्- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कन्या- zodiac sign Virgo, भवति & हरति- both वर्त. प्र. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to happen, to exist & हृ- हरति- ते १ ग. उ. प. to take away, rob, plunder, अपि- even, also, वा- or, वापि- even then, or even, न- no, not, हि- surely, indeed & तथा- like that, similar to, in that manner- all अव्ययः

The Sun goes into Libra after Virgo as it moves towards South Pole, causing more darkness in northern hemisphere.

**व्याघ्रानां महती निद्रा सर्पनां च महद्ययम्।
ब्राह्मणानामनेकत्वं तस्मात्जीवन्ति जन्तवः॥१६५॥** -वैदिकवाङ्यम्

व्याघ्रानाम् निद्रा महती (अस्ति) । सर्पनाम् च महत् भयम् (अस्ति) । ब्राह्मणानाम् अनेकत्वम् (वर्तते) । तस्मात् जन्तवः जीवन्ति ॥

Tigers' sleep is long and frequent. Snakes are very scared (of their surroundings). The Brahmins have no unity among themselves. Because of all these, rest of the living beings survive (comfortably).

व्याघ्रानाम्, सर्पनाम् & ब्राह्मणानाम्- all in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of व्याघ्रः- a tiger, सर्पः- a snake, serpent & निद्रा- sleep, sleepiness & ब्राह्मणः- a member of a learned priestly class, theologian (Brahmin)- महती (महत्)- adjctv- great, big, large, abundant- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., महत्- great, भयम्- fear, alarm, dread & अनेकत्वम्- diversity, differences, non- unity- एकम्- single, one, न एकम्- अनेकम्- न ज् तत्पुरुष स., ल्व- suffix indicates nature, quality, जन्तवः- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of जन्तुः- living being, man, creature, जीवन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of जीव- जीवति १ ग. प. प. to live, to be alive, च- and, तस्मात्- therefore, that is why- both अव्ययः

**बहिः सर्वकारप्रगुणरमणीयं व्यवहरन्
पराभ्यूहस्थानान्यपि तनुतराणि स्थगयति।**

जनं विद्वानेकः सकलमभिसन्धाय कपटैः

तटस्थः स्वानर्थान्घटयति च मौनं च भजते ॥१६६॥ - सुभाषितरत्नभाण्डागारम् -१७४

(यः) बहिः सर्व-आकार-प्रगुण-रमणीयम् व्यवहरन्, (सः) जनम् तनुतराणि अपि पर- अभ्यूह-स्थानानि स्थगयति। एकः विद्वान् सकलम् कपटैः अभिसन्धाय, तटस्थः, स्वान् अर्थान् घटयति च मौनम् च भजते॥

A person outwardly appears very pleasant in all upright behaviours but cheats other people by guessing their minutest actions. A wise man, manipulates an entire thing by fraudulent means and accomplishes his own plans, remaining aloof and keeping his mouth shut.

सर्वकारप्रगुणरमणीयम्- very pleasant in all types of upright behaviours- सर्व- all, entire, आकार- form, shape, appearance, प्रगुण- adjctv- upright, honest, worthy, रमणीय- adjctv- pleasant, charming- (also रम्य & रमितव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of रम्- रमते १ ग. आ. प. to be pleased, delighted- आकारः च प्रगुणः च- आकारप्रगुणः- द्वंद्व स., सर्वः आकारप्रगुणः- सर्वकारप्रगुणः- वि. पू. प. कर्मधारय स., सर्वकारप्रगुणेन रमणीयम् -तृ.तत्पु स.- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., व्यवहरन्- conducting oneself, dealing with- व्यवहरत्- कर्तरि वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of वि+अव+ हृ- to act, deal with, manage- (हृ- हरति-ते to carry, take, एकः- one, single, विद्वान् (विद्वस्)- intelligent, learned, wise, तटस्थः- standing aloof, neutral, passive- तटः- a bank or shore, slope- तटे तिष्ठति इति- उपपद तत्पुरुष स.- - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पराभ्यूहस्थानानि & तनुतराणि- both in न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of पराभ्यूहस्थानम्- guessing possibilities of others- पर- other, another, अभ्यूह- guess, inference, reasoning, स्थानम्-, place, condition, situation- अभ्यूहस्य स्थानम्- अभ्यूहस्थानम् & परस्य अभ्यूहस्थानम्- पराभ्यूहस्थानम्- both ष. तत्पुरुष स & तनुतरम्- smallest, minutest- तनु- adjctv- small, tiny, little, तर- suffix indicates comparative degree, स्थगयति- cheats & घटयति- manages, accomplishes- both प्रयोजक वर्त. प्र. पु. ए. व. of स्थग्- स्थगति १ ग. प. प. to cheat, defraud, hide & घट्- घटते १ ग. आ. प. to strive after, जनम्, सकलम् & मौनम्- all in पुन. लिं. द्वि. वि. ए. व. of जनः- people, person, सकलः- adjctv- all, entire & मौनम्- silence, अभिसन्धाय- पू. का. वा. धा. सा. ल्यबन्त अव्यय of अभि+सं+ धा- to aim at, to manipulate, to cheat, कपटैः- पुन. लिं. तृ. वि. ब. व. of कपट- fraud, deceit, trick, स्वान् & अर्थान्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of स्व- one's own, self & अर्थः- purpose, wealth, ambition, भजते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of भज्- भजति- ते १ ग. उ. प. to resort to, practice, follow, च- and, बहिः (बहिस्)- outwardly, outside, externally, अपि- even also- all अव्ययः

ये त्वेनमभिजानन्ति वृत्तेनाभिजनेन वा।

तेषु साधुषु वस्तव्यं स वासः श्रेष्ठ उच्यते ॥१६७॥ -महाभा. आदिपर्व -७९.११, -वैदिकवाङ्यम्

ये तु एनम् वृत्तेन वा अभिजनेन अभिजानन्ति, तेषु साधुषु वस्तव्यम्। सः वासः श्रेष्ठः उच्यते॥

People should reside amidst those noble people, whose way of life and family is well known to them. Living in such a place is said to be the most ideal one.

ये- in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of यद् -who, सः (तद्)- that, it, वासः- stay, abode, habitation, श्रेष्ठः-adjctv- excellent, the best- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., एनम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of इदम्- that, it, he, वृत्तेन & अभिजनेन- both in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of, वृत्तः- occupation, mode of life, conduct, behaviour & अभिजनः- family, race, nativity, अभिजानन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of अभि+ ज्ञा- to be acquainted with,

aware of- (ज्ञा- जानाति जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand), तेषु & साधुषु- both in पु. लिं. स. वि. ब. व. of तद्- & साधुः- a noble person, saint, virtuous man, वस्तव्यम्- place to be resided, stayed- वस्तव्य- (also वसनीय & प्रोष्ट)- क. वि. धा. सा. वि. of वस्- वसति १ ग. प. प. to dwell, stay), उच्यते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. वच्- वक्ति २ ग. प. प. to say, speak, तु- & वा- or, and- both अव्ययस

प्राप्नोति वै वित्तमसद्वलेन

नित्योत्थानात्प्रज्ञया पौरुषेण।

न त्वेव सम्यग्लभते प्रशंसां

न वृत्तमाप्नोति महाकुलानाम् ॥१६८॥ -महाभा उद्योग ३६.२१, -वैदिकवाङ्मयम्

(य:) असद्वलेन, नित्योत्थानात् प्रज्ञया, पौरुषेण वै वित्तम् प्राप्नोति (स:) न तु एव महाकुलानाम् सम्यग् प्रशंसाम् लभते, न वृत्तम् आप्नोति॥

One may acquire wealth by unfair means or from constant efforts or by his intelligence or by force. But he does not get the same praise nor does he receive similar treatment as awarded to noble families.

असद्वलेन & पौरुषेण- both in न. लिं. तृ. वि. ए. व. of असद्वलम्- unfair/wicked means- सत्- noble, good, fair, बलम्- strength, power, might- न सत्- असत्- नज् तत्पुरुष स. & असत् बलम्- असद्वलम्- वि. पू. प. कर्मधारय स. & पौरुषम्- human efforts, valour, heroism, नित्योत्थानात्- in न. लिं. पं. वि. ए. व. of नित्योत्थानम्- constant efforts- नित्य- adjctv- constant, perpetual, उत्थानम्- effort, exertion, rising- नित्यम् उत्थानम्- नित्योत्थानम्- वि. पू. प. कर्मधारय स., प्रज्ञया- in स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of प्रज्ञा- intelligence, enterprise, वित्तम्- wealth, property, possession & वृत्तम्- status, manner, conduct behaviour- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व.- वित्त & वृत्त- both क. भू. धा. वि. of विद्- विन्दति ते- ६ ग. उ. प. to acquire, gain & वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to exist, abide, stay, महाकुलानाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of महाकुलः- of noble birth, high decent- महत्- adjctv- great, noble, कुलम्- family, race- महत् कुलम् यस्य सः- बहुवीहि स., प्रशंसाम्- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of प्रशंसा- appreciation, praise, लभते, आप्नोति & प्राप्नोति- all वर्त. प्र. पु. ए. व. of लभ्- १ ग. आ. प. to get, achieve, obtain, आप् & प्र+ आप्- ५ ग. प. प. to receive, get, न- no, not, तु- just, but, on the other hand, एव- just, only, merely, वै- indeed, surely & सम्यग्- properly, duly, correctly- all अव्ययस

सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छाया समन्वितः।

यदि दैवात्कलं नास्ति छाया केन निवार्यते॥१६९॥ - सुभाषितरत्नसमुच्चयम्, वैदिकवाङ्मयम्

(मनुष्येण) फलच्छाया समन्वितः महावृक्षः सेवितव्यः (भवति) | यदि दैवात् (तस्मिन्) फलम् न अस्ति, (तस्य) छाया केन निवार्यते?

One should attend to a giant tree which normally yields fruits and shade. If by chance, it does not bear any fruit, who can stop it from providing shade?

महावृक्षः- a giant tree- महत्- adjctv- great, big, huge, वृक्षः- tree- महान् वृक्षः- vi. पू. प. कर्मधारय स., समन्वितः- endowed with, full of- क. भू. धा. वि. of सं+अनु+इ - to be endowed with, full of- (इ- एति २ ग. प. प. to go) सेवितव्यः- to be served, attend to- सेवितव्य- (also सेवनीय & सेव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of सेव- सेवते १ ग. आ. प. to serve, attend to, दैवात्- by chance, accidentally, by fate- पं वि. ए. व. of दैवम्- destiny, fate, फलम्- fruit- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., अस्ति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of अस् २ ग. प. प. to exist, to be, छाया- shade- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., केन- by whom- in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of किम्- who, निवारयते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of नि+वृ- निवारयति -ते- १० ग. उ. प. to keep away from, avert from- (वृ- वरति ते- १ ग. उ. प. to choose, select), यदि- if, in case & न- no, not- both अव्ययः

**पातः पूष्णो भवति महते नोपतापाय यस्मात्
कालेनास्तं क इह न गता यान्ति यास्यन्ति चान्ये।
एतावत् व्यथयति यदालोकबाहैस्तमोभिः
तस्मिन्नेव प्रकृतिमहति व्योम्नि लब्धोऽवकाशः ॥१७०॥ --भल्लटशतकम् ११, -वैदिकवाङ्म्**

पूष्णः पातः भवति यस्मात् महते उपतापाय न (भवति)। इह कः कालेन अस्तम् न गताः, यान्ति, अन्ये च यास्यन्ति । यदा तस्मिन् एव प्रकृतिमहति व्योम्नि, लोकबाहैः तमोभिः लब्धः अवकाशः एतावत् तु व्यथयति॥

The fact that 'the Sun is setting' does not distress the great people. In this world, as the time passes, all who have not gone are now going and the others will go away (in future). But, it pains to know that the darkness, banished from this world, finds its way back in that great atmospheric space.

पातः- fall, downfall, dissolution, कः (किम्)- who, लब्धः- acquired, got, obtained- लब्ध- क. भू. धा. वि. of लभ्- लभते १ ग. आ. प. to get, obtain, अवकाशः- space, opportunity, occasion-all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पूष्णः- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. पूषन्- the Sun, भवति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to happen, become, महते & उपतापाय- both in पु. लिं. च. वि. ए. व. of महत्- noble, great, big person & उपतापः- distress, pain, disturbance, यस्मात्- by which- in पु/न. लिं. पं. वि. ए. व. of यद्- who, कालेन- in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of कालः- time, period, destiny, fate, अस्तम्- end, elimination, destruction, गताः & अन्ये- both in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of गतः- gone, vanished- गत- क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go & अन्यः- other, different, यान्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of या- याति २ ग. प. प. to go & यास्यन्ति- द्वि. भविष्य प्र. पु. ब. व. of या- to go, व्यथयति- प्रयोजक वर्त. प्र. पु. ए. व. of व्यथ- to get pained, afflicted- (व्यथ- व्यथते १ ग. आ. प. to be pained), लोकबाहैः & तमोभिः- in न. लिं. तृ. वि. ब. व. of लोकबाह्यम्- outcast, banished from the world & तमस्- darkness, gloom, तस्मिन्, प्रकृतिमहति & व्योम्नि- all in पु. लिं. स. वि. ए. व. of तद्- that, प्रकृतिमहत्- great environment, nature & व्योमन्- sky, atmosphere, इह- here, in this world, न- no, एव- just, only, mere, यदा- when, at the time when, एतावत्- so much, in such a degree, तु -but, on the other hand, च- and- all अव्ययः

**पलाशमुकुलभ्रान्त्या शुकतुण्डे पतत्यलिः ।
सोऽपि जम्बूफलभ्रान्त्या तमलिं धर्तुमिच्छति ॥१७१॥ -शारदाप्रकाश-संघ**

अलिः पलाशमुकुलभ्रान्त्या शुकतुण्डे पतति । सः आपि जम्बूफलभ्रान्त्या तम् अलिम् धर्तुम् इच्छति॥

The author has used 'अन्योक्ति भ्रम अलंकार' comparing a beak of a parrot to a red coloured 'Palash' flower and black bee to a ripe Jamoon fruit.

Mistaking a beak of a parrot as a bud of a 'Palash' flower, a black-bee falls into its mouth. That parrot too mistaking that bee to be a ripe Jamoon fruit wants to catch it.

अलिः- blackbee & सः (तद्)- that, it, he- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पलाशमुकुलभान्त्या & जम्बूफलभान्त्या- both in स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of पलाशमुकुलभान्तिः- mistaking one to be a Palash-bud- पलाश- a type of bright red flower मुकुल- a bud- भान्तिः- wondering, mistaking- पलाशस्य मुकुलः- पलाशमुकुलः- ष. तत्पुरुष स. & पलाशमुकुलः इव भ्रान्तिः- वि. पू. प. कर्मधारय स. & जम्बूफलभान्तिः- mistaking one to be a Jamoon fruit- जम्बू- स्त्री. लिं.- rose apple, Karoon, फलम्- न. लिं- जम्ब्वा: फलम्- जम्बूफलम्- ष. तत्पुरुष स. & जम्बूफलम् इव भ्रान्तिः- वि. पू. प. कर्मधारय स., शुक्तुण्डे- in न. लिं. स. वि. ए. व. of शुक्तुण्डम्- a parrot's mouth- शुकः- a parrot, तुण्डम्- mouth, face, शुकस्य तुण्डम्- ष. तत्पुरुष स., पतति & इच्छति- both वर्त. प्र. पु. ए. व. of पत् १ ग. प. प. to fall, fall down & इष्- ६ ग. प. प. to desire, want, wish, तम् &, अलिम्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तद्- that, he & अलिः- black bee, धर्तुम्- पू. का. वा. तुमन्त धा. सा अव्यय of धृ- धरति १ ग. प. प. to hold, catch, bear, आपि- even, also, too- अव्यय

वाक्सायका वदनानिष्पत्तिं यैराहतः शोचति रात्र्यहानि।

शनैर्दुःखं शस्त्रविषाग्निजातं तान् पण्डितो नावसृजेत् परेषु॥१७२॥ -- महाभा आदिपर्व ७९.१३, वैदिकवाङ्मयम्

शस्त्र-विष-अग्नि-जातम् दुःखम् शनैः (अनुभूयते)। (परन्तु ये) वाक्सायकाः वदनात् निष्पत्तिं, यैः आहतः रात्र्यहानि शोचति, तान् पण्डितः परेषु न अवसृजेत्॥

An affliction caused by a weapon, poison or a fire is felt slowly but a person wounded by the arrows of harsh words that are let loose from the mouth, cause distress instantaneously and continue to afflict days and nights. A wise-man should refrain himself from uttering them.

वाक्सायकाः- in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of वाक्सायकः- (harsh) words in the form of arrow/sword- वाच्- स्त्री. लिं- word, speech, language- सायकः- an arrow, a sword- (सायः- end, termination)- सायकः इव वाक्- वाक्सायकः- उ. उ. प. कर्मधारय स., वदनात्- in न. लिं. पं. वि. ए. व. of वदनम्- mouth, face, निष्पत्तिं- वर्त. प्र. पु. ब. व. of निस्+ पत्- to come out of, fly out of- (पत्- पतति १ ग. प. प. to fall, fall down), यैः- in पु/न. लिं. तृ. वि. ब. व. of यद्- which, who, what, आहतः- struck, beaten, hit- क. भू. धा. वि. of आ+ हन्- to strike, beat, hit (हन्- हन्ति २ ग. प. प. to kill, strike) & पण्डितः- a wise man, knowledgeable person- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., रात्र्यहानि- in न. लिं. प्र. वि. ब. व. of रात्र्यहन्- every day and night- रात्रिः- स्त्री. लिं.- a night, अहन्- न. लिं.- a day- रात्रिः च अहः च- रात्र्यहन्- द्वंद्व स., शोचति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of शुच्- १ ग. प. प. to grieve, regret, to be afflicted, तान्- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of तद्- that, it, परेषु- in पु. लिं. स. वि. ब. व. of पर- other, अवसृजेत्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of अव+ सृज्- to let loose, pour out, release- (सृज्- सृजति ६ ग. प. प. to create, make) शस्त्रविषाग्निजातम्- caused by a weapon, poison or a fire- शस्त्रम्- weapon, विषम्- poison, अग्निः- fire, जातम्- created, produced- जात- क. भू. धा. वि. of जन्- जायते ४ ग. आ. प. to be born- शस्त्रम् च विषम् च अग्निः- च- शस्त्रविषाग्निः -द्वंद्व स.& शस्त्रविषाग्निजातम्- तृ. तत्पुरुष स. & दुःखम्- pain, distress- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., शनैः (शनैस)- slowly, gradually, little by little & न- no, not- both अव्यय

पुत्रेषु वा नप्तृषु वा न चेदात्मनि पश्यति ।

फलत्येव ध्रुवं पापं गुरुभुक्तमिवोदरे ॥१७३अ॥ - महाभा आदिपर्व ७३.३, -वैदिकवाङ्यम् पाखे:

यदि नात्मनि पुत्रेषु न चेत्पुत्रेषु नप्तृषु ।

न त्वेव तु कृतोऽधर्मः कर्तुर्भवति निष्फलः ॥१७३ब॥ -मनुस्मृति (४/१७३)

(अ) पापम् ध्रुवम् एव फलति, न चेत् आत्मनि (तद्) पुत्रेषु वा नप्तृषु वा, गुरुभुक्तम् उदरे इव पश्यति॥

Repercussions of a sin committed will certainly show up, if not on one, on his children or on his grandchildren, just like eating too much food will upset one's stomach.

(ब) कर्तुः कृतः अधर्मः, न तु एव निष्फलः तु भवति, यदि न आत्मनि पुत्रेषु, न चेत् पुत्रेषु नप्तृषु॥

A crime committed by a person will not fail to show its results, if not on oneself, on his children, if not on children, on his grandchildren.

पापम्- crime, sin, ill-doing & गुरुभुक्तम्- गुरु- adjctv- heavy, big, large, difficult, भुक्तम्- that which is eaten, food- भुक्त- क. भू. धा. वि. of भुज्- भुनक्ति भुक्ते ७ ग. उ. प. to eat, devour- गुरु भुक्तम्- वि. पू. प. कर्मधारय स.- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., फलति, पश्यति & भवति- all वर्त. प्र. पु. ए. व. of फल- १ ग. प. प. to bear fruit, yield result, दृश्- १ ग. प. प. to see, show up & भू- १ ग. प. प. to be, exist, आत्मनि- in पु. लिं. स. वि. ए. व. of आत्मन्- oneself, पुत्रेषु & नप्तृषु- both in पु. लिं. स. वि. ब. व. of पुत्रः- & नप्तृ- grandson, उदरे- न. लिं. स. वि. ए. व. of उदरम्- stomach, belly, कर्तुः- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of कर्तुः- doer, कृतः- done, performed- कृत- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do, अधर्मः- a sin, crime- धर्मः- a proper way of life- न धर्मः- अधर्मः- नव् तत्पुरुष स., निष्फलः- devoid of result, failure- फलम्- fruit, result- निर्गतम् फलम् यस्मात् सः- बहुत्रीहि स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., यदि- if, in case, ध्रुवम्- certainly, surely, एव- just, merely, only, न- no, not, चेत्- if, provided that, न चेत्- if not, वा- or, and & इव- like, similar to- all अव्ययः

कलारत्नं गीतं गगनतलरत्नं दिनमणि:

सभारत्नं विद्वान्श्रवणपुटरत्नं हरिकथा ।

निशारत्नं चन्द्रः शयनतलरत्नं शशिमुखी

महीरत्नं श्रीमाञ्जयति रघुनाथो नृपवरः ॥१७४॥

कला-रत्नम् गीतम्, गगनतल- रत्नम् दिन-मणिः, सभा-रत्नम् विद्वान्, श्रवणपुट-रत्नम् हरि-कथा, निशा-रत्नम् चन्द्रः, शयनतल-रत्नम् शशि-मुखी, मही-रत्नम् श्रीमान् नृपवरः रघुनाथः जयति॥

The gem among all arts is a beautiful song. The jewel in the sky is the Sun. The jewel in an assembly is the scholar. The best treat for the ears is listening to the tales of the Lord. A jewel in the night is the Moon. A jewel in the bed is a beautiful, moon faced woman. But the glorious Lord Rama, the best among kings, wins the title of most outstanding gem on the earth!

कलारत्नम्- an excellent form art- कला- any variety of art- रत्नम्- jewel, gem- कलासु रत्नम्- स. तत्पुरुष स. गीतम्- song, singing, सभारत्नम्- a jewel in an assembly- सभा- an assembly, gathering- सभासु रत्नम्- स. तत्पुरुष स., श्रवणपुटरत्नम्- श्रवणम्- an ear, an act of hearing, पुट- fold, space- श्रवणस्य पुटम्-

श्रवणपुटम्- ष. तत्पुरुष स. & श्रवणपुटयोः रत्नं - ष. तत्पुरुष स. - a jewel of the ears, निशारत्नम्- a jewel in the night- निशा- night, निशायाम् रत्नम्- स. तत्पुरुष स., शयनतलरत्नम्- a jewel in the bed, the most desired person in a bed- शयन- sleeping, a bed, तल- base, bottom- शयनस्य तलम्- शयनतलम्- ष. तत्पुरुष स. & शयनतले रत्नम्- स. तत्पुरुष स - a jewel in the bed, महीरत्नम्- मही-earth, country, land, मह्याम् रत्नम्- स. तत्पुरुष स.- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., दिनमणिः- the Sun- दिनम्- a day, मणिः- jewel, gem- दिनस्य मणिः - ष. तत्पुरुष स. , विद्वान् (विद्वस)- a scholar, learned, knowledgeable, चन्द्रः- the Moon, रघुनाथः- Rama, distinguished king of Raghunath dynasty- रघुः- a celebrated king of Solar-race (सूर्यवंशः)- नाथः- master, leader- रघुनाम् नाथः- ष. तत्पुरुष स., नृपवरः- the best among the Kings- नृ- a man, नृन् पाति इति- नृपः- उपपद तत्पुरुष स. & नृपेषु वरः - नृपवरः- स. तत्पुरुष स., श्रीमान् (श्रीमत)- adjctv- wealthy, pleasing, celebrated, an epithet of Vishnu- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., हरिकथा- हरि- God, Lord Vishnu- कथा- story, tale, account- हरे: कथा- ष. तत्पुरुष स. & शशिमुखी- one with a face like a Moon- शशिन्- the Moon, मुखम्- face, mouth- शशी इव मुखम् यस्याः सा- बहुव्रीहि स.- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., जयति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of जि- १ ग. प. प. to win, succeed, conquer

**दुर्जनस्य च सर्पस्य वरं सर्पो न दुर्जनः।
सर्पो दंशति काले तु दुर्जनस्तु पदे पदे ॥१७५॥** - चाणक्यनीतिदर्पण अ. ३ श्लो. ४

दुर्जनस्य च सर्पस्य (मध्ये) सर्पः वरम् (अस्ति), न दुर्जनः (वरम् अस्ति)। सर्पः तु काले दंशति, दुर्जनः तु पदे पदे (दंशति) ॥

Between a wicked man and a (poisonous) snake, the snake is better, not the wicked person! A snake may bite only at one time (when provoked) but the wicked person bites every step of the way.

सर्पः- a snake, serpent & दुर्जनः- wicked man, cruel person- जनः- people, person- दुष्टः जनः- प्रादि कर्मधारय स.- both पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सर्पस्य & दुर्जनस्य- both पु. लिं. ष. वि. ए. व., दंशति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of दंश- १ ग. प. प. to bite, sting, काले & पदे both in पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of कालः- time, period, occasion & पदम्- step, foot- पदे पदे- at every step, constantly, वरम्- preferred, better, superior, च- and, तु- but, on the other hand, न- no, not- all अव्ययः

अधिगमनमनेकास्तारका राजमानाः

**प्रतिगृहमपि दीपाः प्राप्नुवन्ति प्रतिष्ठाम्।
दिशि दिशि विकसन्तः सन्ति खद्योतपोताः
सवितरि उदितेऽस्मिन्किं नु लोकैरलोकि ॥१७६॥** --महासुभाषितसंग्रह ११०३,

(सवितरि अस्तं गते) अनेकाः तारकाः अधिगमनम् (भवन्ति)। प्रतिगृहम् अपि दीपाः राजमानाः प्रतिष्ठाम् प्राप्नुवन्ति। खद्योतपोताः दिशि दिशि विकसन्तः सन्ति। सवितरि उदिते किम् नु अस्मिन् लोकैः अलोकिः?

Multitude of stars appears in the sky (at night). Brightly shining lamps in every household get prominence. Young fireflies twinkle in every direction. Would people notice all this, once the Sun rises (in the sky)?

अनेकाः & तारकाः- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of अनेका (एकः- one, single, न एकः- अनेकः- न ज् तत्पुरुष स.)-
 adjctv- many, multitude of & तारकाः- a star, starlet, अधिगमनम्- appearance, acquisition- (अधिगम्- गच्छति॑ ग. प. प.), प्रतिगृहम्- in every house- प्रति- अव्यय- every, each, गृहम्- house, household-
 गृहे गृहे - प्रतिगृहम्- अव्ययीभाव स., दीपाः, राजमानाः, खद्योतपोताः, & विकसन्तः- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of
 दीपः - a lamp, राजमानः- to be shining, to glitter- राजमान- कर्तरि वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of राज्- राजति-
 ते १ ग. उ. प.), खद्योतपोतः- young firefly- खद्योतः- firefly, पोतः- a young one of any animals- खद्योतस्य
 पोतः- ष. तत्पुरुष स., & विकसत्- one that is opening up, prospering- कर्तरि वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of
 वि+ कस्- to expand, develop- (कस्- कसति- १ ग. प. प. to go, approach), प्रतिष्ठाम्- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए.
 व. of प्रतिष्ठा- distinction, pre-eminence, fame, प्राप्नुवन्ति & सन्ति-both वर्त. प्र. पु. ब. व. of प्र+ आप्- to
 achieve, acquire- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get, obtain, दिशि दिशि- in every direction- दिशि- in स्त्री.
 लिं. स. वि. ए. व. of दिश्- direction, सवितरि, उदिते & अस्मिन्- all in पु. लिं. स. वि. ए. व. of सवितृ- the Sun,
 उदितः- risen, ascended- उदित- क. भू. धा. वि. of उद्+ इ- to rise, ascend (इ- एति २ ग. प. प. to go) &
 इदम्- this, he, लोकैः- in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of लोकः- people, world, अलोकि- in सामान्य (तृ) भूत- कर्मणि
 प्रयोग- प्र. पु. ए. व. of लोक्- लोकते १ ग. आ. प. to see, perceive, view- (लुड्लकारस्य कर्मणिप्रयोगे अस्ति-
 लोकैः किम् अलोकि ?, कर्तरि चेत् - लोकाः किम् अलोकिषत ?), अपि-also, even, किम्- a particle of
 interrogation- why, whether, नु- a particle having interrogative force and implying doubt or
 uncertainty- किम् नु- whether, what indeed- all अव्ययः

**तेजस्विनि क्षमोपेते नातिकार्कश्यमाचरेत्।
 अतिनिर्मथनाद्विश्वन्दनादपि जायते॥१७७॥** - वैदिकवाङ्मयम्

(मनुष्यः) तेजस्विनि क्षमोपेते अतिकार्कश्यम् न आचरेत्। अतिनिर्मथनात् चन्दनात् अपि वह्निः जायते॥

One should not behave with extreme toughness with a person, who is brilliant and has forgiving nature. A sandal wood will produce fire, if rubbed extremely hard.

तेजस्विनि & क्षमोपेते- in पु. लिं. स. वि. ए. व. of तेजस्विन्- brilliant, powerful, dignified, illustrious, sharp &
 क्षमोपेतः- one endowed with tolerance- क्षमा- tolerance, forbearance, forgiveness- उपेतः- endowed
 with, possessed of- उपेत- क. भू. धा. वि. of उप+ इ- to be endowed with, possessed of- (इ- एति २ ग.
 प. प. to go)- क्षमया उपेतः- क्षमोपेतः- तृ. तत्पुरुष स., अतिकार्कश्यम्- excessive toughness, cruelty, hard
 heartedness- अति- अव्यय- excessive, very much- कार्कश्यम्- toughness, cruelty- कार्कश्यम्
 अतिकृत्य- अव्ययीभाव स.- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., आचरेत्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of आ+ चर्- to observe,
 practice, behave (चर्- चरति १ ग. प. प. to move, walk), अतिनिर्मथनात् & चन्दनात्- both in पु/न. लिं. पं.
 वि. ए. व. of अतिनिर्मथन- excessive churning, rubbing- अति- अव्यय- excessive, very much, निर्मथन-
 churning (मथ/मंथ- मथति/मंथति १ ग. प. प. to churn, rub, निस्+ मथ/मंथ- to churn, rub- very hard)
 निर्मथनम् अतिकृत्य- अव्ययीभाव स. & चन्दन- sandal wood, वह्निः- fire- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., जायते- वर्त. प्र.
 पु. ए. व. of जन्- १ ग. प. प. to be born, produced, अपि- also, even- अव्यय

**योऽयं परापकरणाय सृजत्युपायं
 तेनैव तस्य नियमेन भवेद्विनाशः।**

धूमं प्रसौति नयनान्धकरं यमग्नि

भूत्वाऽम्बुदः स शमयेन्सलिलैस्तमेव ॥१७८॥ -राजतरङ्गिणी- कल्हणः, -वैदिकवाङ्घ्यम्

यः, परापकरणाय अयम् उपायम् सृजति, तेन एव नियमेन तस्य विनाशः भवेत् । अग्निः यम् नयनान्धकरम् धूमम् प्रसौति, सः अम्बुदः भूत्वा सलिलैः तम् एव (अग्निम्) शमयेत् ॥

One, who designs means for hurting others, meets his own destruction by the same method. A fire produces smoke that causes eye-blinding pitch darkness. That very same smoke after becoming a rain-bearing cloud subdues that (fire) with water.

यः (यद्)- who, अयम् (इदम्)- this, विनाशः- ruin, destruction, elimination, अग्निः- fire, सः (तद्)- he, अम्बु-न. लिं.- water- अम्बु ददाति इति- अम्बुदःउपपद तत्पु स - cloud- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., परापकरणाय- in न. लिं. च. वि. ए. व. of परापकरणम्- परः- other, another, अपकरणम्- an act of hurting, injuring, offending, ill-treating- परस्य अपकरणम्- ष. तत्पुरुष स., उपायम्, यम् तम्, नयनान्धकरम्, धूमम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of- उपायः- means, ways, यद्- who, तद्- he, that, नयनान्धकरः- one causing pitch darkness, eye-blinding darkness- नयनम्- an eye, अन्ध-adjctv- blind, making blind, करः-doer, maker- अन्धम् करोति इति- अन्धकरः, उपपद तत्पु स - नयनाभ्यां अन्धकरः- च. तत्पु. स. धूमः- smoke, सृजति & प्रसौति- both वर्त. प्र. पु. ए. व. of सृज्- द् ग. प. प. to produce, make, create & प्र+ सू- २ ग. प. प. to produce, beget, bring forth- (सू- सूते २ ग. आ. प. to produce, yield), तेन & नियमेन- both in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of तद्- & नियमः- rule, law, certainty, necessity, तस्य- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of तद्- he, that, भवेत् & शमयेत्- both विधर्थ प्र. पु. ए. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to happen, become & प्रयोजक शम्- शमयति- ते- to put an end, stop, subdue- शम्- शाम्यति ४ ग. प. प. to be calm, quiet), भूत्वा- on becoming- पू. का. वा. धा. सा. अव्यय of भू- भवति, सलिलैः- in न. लिं. तृ. वि. ए. व. of सलिलम्- water, एव-just, mere, only- अव्यय

यत्कुमाराः कुमार्यश्च वैरं कुर्युरचेतसः ।

न तत्प्राज्ञोऽनुकुर्वीत न विदुस्ते बलाबलम् ॥१७९॥ - महाभा आदिपर्व ७३.१०, -वैदिकवाङ्घ्यम्

यद् अचेतसः कुमाराः कुमार्यः च वैरम् कुर्युः न तद् प्राज्ञः अनुकुर्वीत । ते (बालाः तेषाम् परस्परम्) बलाबलम् न विदुः ।

A wise man does not follow the kind of enmity which senseless boys and girls develop among themselves. They do not understand each others' strength and weak points.

यद्- which, तद्- that, वैरम्- enmity, hostility, animosity & बलाबलम्- strength and weakness- बलम्- strength, न बलम्- अबलम्- नज् तत्पुरुष स. & बलम् च अबलम् च- बलाबलम्- द्वंद्व स.- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., कुमाराः, अचेतसः & ते- they- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of कुमारः- a young boy, child, अचेतस्- insensible, senseless- चेतस्- न. लिं- consciousness, sense, thinking mind- न चेतस् - अचेतस्- नज् तत्पुरुष स. & तद्- he, कुमार्यः- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of कुमारी- a girl, girl child, कुर्युः & विदुः- विधर्थ प. प. प्र. पु. ब. व. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, develop & विद्- वेत्ति २ ग. प. प. to know, understand, अनुकुर्वीत- विधर्थ आ. प. प्र. पु. ए. व. of अनु+ कृ- अनुकरोति अनुकुरुते- to imitate, follow, प्राज्ञः- a wise, learned, intelligent, clever person, न- no, not & च- and- both अव्ययः

न योऽभ्यसूयत्यनुकम्पते च
 न दुर्बलः प्रातिभाव्यं करोति।
 नात्याह किञ्चित् क्षमते विवादं
 सर्वत्र तादृग् लभते प्रशंसाम् ॥१८०॥ -वैदिकवाङ्ग्यम्

यः न अभ्यसूयति, अनुकम्पते च, न दुर्बलः, प्रातिभाव्यम् करोति, न किञ्चित् अत्याह, विवादम् क्षमते, तादृग् सर्वत्र प्रशंसाम् लभते॥

The person of that type, who is not jealous, is compassionate, is not weak, helps as a guarantor, does not speak too much, and is patient to listen to arguments, gets praised everywhere.

यः (यद्)- who, तादृग्- adjctv- this type, of this nature, दुर्बलः:- weak, feeble, spiritless- बलम्- strength, power, valour- दुरितम् बलम् यस्य सः- बहुवीहि स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रातिभाव्यम्- to be suretship, guarantor, be helpful to bailout, किञ्चित् (किम् + चित्)- little bit, something, विवादम्- debate, discussion, argument - all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., प्रशंसाम्- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of प्रशंसा- eilogy, praise, applause, अभ्यसूयति, अनुकम्पते, अत्याह (अतिब्रवीति), क्षमते, लभते & करोति- all वर्त. प्र. पु. ए. व. of: ना. सा. धा. of अभ्यसूया- अभ्यसूयति- ते- १० उ. प. to be jealous, envious, to have hatred, अनु+ कम्प्- to pity, take compassion- (कम्प्- कम्पते १ ग. आ. प. to to shake, tremble), अति+ ब्रू- to speak too much- (ब्रू- ब्रवीति- ब्रूते २ ग. उ. प. to say, speak), क्षम्- १ ग. आ. प. to have forgiveness, patience, लभ्- १ ग. आ. प. to get, obtain, acquire, कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, न- no, not, च- and & सर्वत्र- everywhere, at all places- all अव्ययः

मुखं प्रसन्नं विमला च दृष्टिः

कथाऽनुरागो मधुरा च वाणी ।
 स्नेहोऽधिकः सम्भ्रमदर्शनं च
 सदानुरक्तस्य जनस्य चिह्नम् ॥१८१॥ - हितोपदेशो मित्रलाभः ११५, पा.भे. चिह्नम्=लक्ष्म

प्रसन्नम् मुखम्, विमला च दृष्टिः, कथानुरागः, मधुरा च वाणी, अधिकः स्नेहः, सम्भ्रमदर्शनम् च, सदानुरक्तस्य जनस्य चिह्नम् (लक्ष्म) ॥ (चिन्हानि भवन्ति) ॥

Pleasing appearance, clean views, sincerity in talk, sweet language, very friendly nature, and listening to others are characteristics of always contented people.

मुखम्- face, appearance, प्रसन्नम्- pleasant, pleasing, सम्भ्रमदर्शनम्- sincere understanding- सम्भ्रमः- respect, reverence, zeal दर्शनम्- seeing, viewing, understanding, perceiving- सम्भ्रमेण दर्शनम्- तृ. तत्पुरुष स., चिह्नम् & लक्ष्म (लक्ष्मन)- mark, identify, sign- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., दृष्टिः- sight, seeing, glance, consideration, विमला- pure, spotless, clean- मलम्- dirt, filth- विगतम् मलम् यस्मात् तद्- विमलम्- प्रादि बहुवीहि स., वाणी- speech, talk, language & मधुरा- pleasant, pleasing, sweet- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., कथानुरागः- sincerity in talk- कथा- स्त्री. लिं- story, talk, conversation, अनुरागः- पु. लिं- affection, devotion, love- कथायाम् अनुरागः- स. तत्पुरुष स., स्नेहः- love, affection, अधिकः- very much, excessive- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सदानुरक्तस्य & जनस्य- both in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of सदानुरक्तः-

always loyally devoted, सदा- अव्यय- always, constantly, daily, अनुरक्तः- loyally devoted, contented- सदा अनुरक्तः - अव्ययीभाव स. & जनः- people, person, च-and- अव्यय

क्षीणः क्षीणः समीपत्वं पूर्णः पूर्णोऽतिदूरताम् ।

उपैति मित्राद्यच्चन्द्रो युक्तं तन्मलिनात्मनः ॥१८२॥ -चन्द्र- अन्योक्तिः -सुभाषितरत्भाण्डागारम्,

पाखे: तन्मलिनात्मनः = यन्मलिनः सदा

यद् चन्द्रः मित्रात् समीपत्वम् क्षीणः क्षीणः उपैति, (मित्रात्) अतिदूरताम् पूर्णः पूर्णः (उपैति) तद् मलिनात्मनः युक्तम् (भवति) (यद् मलिनः सदा) ॥

(In this 'अन्योक्ति' double meaning of the word 'मित्र' is used, one for the Sun and other for a friend)

The Moon (a person) gets leaner and leaner as it (he) approaches the Sun (friend) and moves away from him (friend) when it (he) becomes fuller and fuller. It is the dirty nature of the Moon (person).

यद्- which, what, तद्- that, it & युक्तम्- proper, fit, suitable, right- युक्त- क. भू. धा. वि. of युज्- युनक्ति युक्ते ७ ग. उ. प. to be right, proper, to suit- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., चन्द्रः- the Moon, क्षीणः- thin, emaciated, waned, lean- क्षीण- क. भू. धा. वि. of क्षि- क्षयति १ ग. प. प. to diminish, wane- क्षीणः क्षीणः- getting progressively lean, पूर्णः- full, filled, complete- पूर्ण- क. भू. धा. वि. of पूर्- पूर्यते ४ ग. आ. प. to fill, complete- पूर्णः पूर्णः- getting progressively full- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., मित्रात्- in पुन. लिं. पं. वि. ए. व. of मित्रः- the Sun / मित्रम्- a friend, समीपत्वम्- nearness, proximity- समीप- adjctv- near, close by, proximity- त्व- suffix implies quality, nature- in पुन. लिं. द्वि. वि. ए. व., अतिदूरताम्- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अतिदूरता- very much remoteness- दूर- adjctv- far off, at distance, remote- ता- suffix implies: quality, nature- दूरता- remoteness, farness, distance- अति- prefix implies: excessive, large- दूरताम् अतिकृत्य- अतिदूरता- अव्ययीभाव स., मलिनात्मनः- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of मलिनात्मन्- one with a dirty character- मलिन- adjctv- dirty, soiled, filthy, आत्मन्- self, soul- मलिनः आत्मा यस्य सः- बहुव्रीहि स., उपैति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of उप+ इ- to approach, come near- (इ- एति २ ग. प. प. to go), सदा- always- अव्यय

इयं प्रीतिर्वल्ली हृदयभुवि दैवात्समुदिता

तथा यत्नाद्रक्ष्या प्रकृतिमृदुलापायबहुला ।

यथा नैनां स्फीतां पिशुनजनदुर्वाक्यदहनो

दहत्यन्तः शोषं व्रजति न पुनः सौहृदनिधेः ॥१८३॥-सुभाषितरत्भाण्डागारम् ९८४

इयम् सौहृदनिधेः प्रीतिः प्रकृतिमृदुला वल्ली (अस्ति)। सा अपायबहुला हृदयभुवि दैवात् समुदिता (अस्ति)। (सा) यत्नात् रक्ष्या यथा एनाम् स्फीताम् पिशुन-जन-दुर्वाक्य-दहनः अन्तः न दहति तथा (सा) पुनः शोषम् न व्रजति॥

This treasure of friendly affection is a delicate creeper which faces many dangers. By luck, it is raised in the ground of heart. It needs to be protected by all efforts so that this thriving plant is not scorched by the fire of harsh words of bad people and does not dry up again.

इयम्- this, प्रीतिः- love, affection, liking, वल्ली- creeper, delicate winding plant, समुदिता- arisen, loftly elevated- समुदित- क. भू. धा. वि. of सं +उद् +इ - to be heaped together, risen- (इ- एति २ ग. प. प. to go), रक्ष्या- to be protected, secured- रक्ष्य- (also रक्षणीयम् & रक्षितव्यम्)- क. वि. धा. सा. वि. of रक्ष- रक्षति- १ ग. प. to protect, guard, प्रकृतिमृदुला- delicate by nature- प्रकृतिः- nature, natural state, मृदुल- adjctv- soft, tender, delicate- मृदुला प्रकृतिः & अपायबहुला- one facing multitude of dangers- अपायः- danger, risk, evil, बहुल- adjctv- plenty, very much- बहुलाः अपायाः - both विशेषण उत्तर पद कर्मधारय स.- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., हृदयभुवि- in स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of हृदयभूः- the ground called heart- हृदयम्- heart, soul, mind, भूः- earth, ground- हृदयम् एव भूः- अवधारण पू. प. कर्मधारय स., दैवात्- by chance, accidentally & यत्नात्- by all means, with effort- both adverbs, एनाम् & स्फीताम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of इदम्- this, she & स्फीता- thriving, plentiful- स्फीत- क. भू. धा. वि. of स्फाय- स्फायते १ ग. आ. प. to expand, thrive, swell, पिशुनजनदुर्वाक्यदहनः- a fire of harsh words of slanderous people- पिशुन- slanderous, wicked, जन- people, दुर्वाक्य- harsh words- वाक्यम्- sentence, language, speech- दुरितम् वाक्यम्- प्रादि कर्मधारय स., दहनः- fire- पिशुनः जनः- पिशुनजनः- वि. पू. प. कर्मधारय स., पिशुनजनस्य दुर्वाक्यम्- पिशुनजनदुर्वाक्यम्- ष. तत्पुरुष स. & पिशुनजनदुर्वाक्यम् इव दहनः- उ. पू. प. कर्मधारय स.- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., दहति & व्रजति- both १ ग. प. प. वर्त. प्र. पु. ए. व. of दह- to burn, scorch & व्रज- to go, approach, undergo, शोषम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of शोषः- drying up, सौहृदनिधिः- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of सौहृदनिधिः- treasure-house of friendship- सुहृद्- a friend, a kind heart, निधिः- treasure, storehouse- सौहृदः- of a kind heart, of friendship, सौहृदस्य निधिः- ष. तत्पुरुष स., यथा- in which manner, like which, तथा-and, like that, in that manner, न- no, not, पुनः (पुनर्)- again, once more, अन्तः (अन्तर)- inside, within- all अव्ययः

उद्योगे नास्ति दारिद्र्यं जपतो नास्ति पातकम्।

मौने च कलहो नास्ति नास्ति जागरिते भयम् ॥१८४॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. ३ श्लो. ११

उद्योगे दारिद्र्यम् न अस्ति। जपतः पातकम् न अस्ति। मौने च कलहः न अस्ति (तथा) जागरिते भयम् न अस्ति॥

There is no poverty for an industrious person. One, who prays sincerely, will do no crime. One, who keeps his mouth shut (at an appropriate time), will not get into any quarrel. And the one, who is always alert, will not face any danger.

उद्योगे, मौने & जागरिते- all in पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of उद्योगः- effort, industry, work, exertion, मौनम्- silence, keeping quiet & जागरितः- adjctv- one who is awake- जागरित- क. भू. धा. वि. of जागृ- जागर्ति २ ग. प. प. to be awake, watchful, attentive, दारिद्र्यम्- poverty, indigence, भयम्- fear, dread & पातकम्- sin, crime- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., अस्ति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. to be, to exist, जपतः- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of जपत्- one who is engaged in chanting (God's name)- कर्तरि वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of जप- जपति १ ग. प. प. to chant (pray), कलहः- quarrel, strife- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., न- no, not, च- and- both अव्ययः

अरण्यं सारङ्गैर्गिरिकुहरगर्भाश्च हरिभिः
दिशो दिङ्गातङ्गैः सलिलमुषितं पङ्कजवनैः ।

प्रियाचक्षुर्मध्यस्तनवदनसौन्दर्यविजितैः

सतां माने म्लाने मरणमथवा दूरगमनं॥१८५॥--सुभाषितरत्भाण्डागारम् १८६

प्रिया-चक्षु-र्मध्य-स्तन-वदनसौन्दर्य-विजितैः सारङ्गैः अरण्यम्, हरिभिः गिरि-कुहर-गर्भाः, दिङ्गातङ्गैः दिशः, पङ्कज-वनैः सलिलम् उषितम्। सताम् माने म्लाने मरणम् अथवा दूरगमनम् (उचितम् भवति)॥

(Here, a lover commends beauty of various body features of his beloved to a deer's eyes, lion's waist, elephant's gait and a lotus face.)

Having lost their status to his beloved's eyes, waist, gait and elegance of the face, deer withdrew to forest, lions to deep caves of mountain, mighty elephants to far-off cardinal points and lotus clusters to water. When the pride of the noble people gets offended, they prefer death of moving to a far-off place.

अरण्यम्- forest, wilderness, उषितम्- dwelt, inhabited- उषित- क. भू. धा. वि. of वस- वसति १ ग. प. प. to dwell, reside, मरणम्- death, सलिलम्- water & दूरगमनम्- going far away, leaving the place- दूर- distance, far, गमनम्- going, proceeding- दूरम् गमनम्- कर्मधारय स.- all in- न. लिं. प्र. वि. ए. व., सारङ्गैः, दिङ्गातङ्गैः, हरिभिः & प्रियाचक्षुर्मध्यस्तनवदनसौन्दर्यविजितैः- all in- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of सारङ्गः- spotted deer, an antelope, दिङ्गातङ्गः- elephant guarding the directions- दिश- स्त्री. लिं.- direction, cardinal point, मातङ्गः- an elephant- दिशः मातङ्गः- दिङ्गातङ्गः- ष. तत्पुरुष स., हरि:- lion &

प्रियाचक्षुर्मध्यस्तनवदनसौन्दर्यविजितैः- one, who lost his status to beauty of beloved's eyes, waist, gait and elegance of the face, प्रिया- स्त्री. लिं.- beloved, dear one, चक्षुः (चक्षस)- न. लिं.- eye, मध्यम्- the middle, centre, waist, स्तनः- female breast, वदनसौन्दर्यम्- वदनम्- face, सौन्दर्यम्- beauty, charm, gracefulness- वदनस्य सौन्दर्यम्- ष. तत्पुरुष स., विजितैः- conquered, defeated- विजित- क. भू. धा. वि. of वि+ जि- to conquer, defeat- (जि- जयति १ ग. प. प. to win)- चक्षुः च मध्यम् च स्तनः च वदनसौन्दर्यम्- द्वंद्व स., प्रियायाः चक्षुर्मध्यस्तनवदनसौन्दर्यम्- ष. तत्पुरुष स. & प्रियाचक्षुर्मध्यस्तनवदनसौन्दर्येण विजितैः यः सः- बहुव्रीही स., गिरिकुहरगर्भः- in- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of गिरिकुहरगर्भः- deep caves of mountain- गिरि:- पु. लिं.- a mountain, कुहरम्- न. लिं.- a cavity, cave, गर्भः- womb, inside- गिरे: कुहरम्- गिरिकुहरम् & गिरिकुहरस्य गर्भः- गिरिकुहरगर्भः- both ष. तत्पुरुष स., दिशः- in- स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of दिक्/दिग्- cardinal point, पङ्कजवनैः- in- न. लिं. तृ. वि. ब. व. of पङ्कजवनम्- a lotus cluster- पङ्कम्- mud, mire, पङ्के जातम् इति- पङ्कजम्- a lotus- उपपद तत्पुरुष स., वनम्- forest, a cluster, multitude of plants & पङ्कजानाम् वनम्- ष. तत्पुरुष स., सताम्- in- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सत- good, noble person, माने & म्लाने- in- पु. लिं. स. वि. ए. व. of मानः- self-respect, honour, pride & म्लान- faded, dejected, dispirited- अथवा- or, otherwise, च- and- both अव्ययः

जीयन्तां दुर्जया देहे रिपवश्चक्षुरादयः ।

जितेषु ननु लोकोऽयं तेषु कृत्स्त्वया जितः॥१८६॥ -किरातार्जुनीयम् ११.३२, -शारदाप्रकाश

देहे दुर्जया: चक्षुरादयः रिपवः जीयन्ताम् । तेषु जितेषु, ननु लोकः अयम् कृत्स्नः त्वया जितः (भवति)।

Let all win over the difficult sense organs such as eyes etc. Once those are under your control, it is as good as you have won the entire world.

देहे- in पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of देहः/देहम्- body, दुर्जयाः, चक्षुरादयः & रिपवः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of दुर्जयः- दुर्- अव्यय- prefix implies difficult, hard, bad, जयः- conquest, victory- दुःखेन जीयते इति- उपपद तत्पुरुष स., चक्षुरादिः- such as eye etc. चक्षुस्- न. लिं.- an eye, आदिः- beginning, commencement- Often at the end of a compound implies 'beginning with' रिपुः- enemy, adversary, जीयन्ताम्- कर्मणिप्रयोग आज्ञार्थ प्र. पु. ब. व. जि- जयति १ ग. प. प. to win, conquer, तेषु & जितेषु- both in पु. लिं. स. वि. ब. व. of तद्- that, it & जितः- won, conquered- जित- क. भू. धा. वि. of जि- see above, अयम्- in प्र. वि. ए. व. of इदम्- this, it, त्वया- by you- in त्. वि. ए. व. of युष्मद्- you, कृत्स्नः- adjctv- entire, whole, all, लोकः- world- all in पु. लिं. प्र.. वि. ए. व., ननु- (न + नु)- indeed, certainly, of course, 'as if'-अव्यय

**नभोभूषा पूषा कमलवनभूषा मधुकरो
वचोभूषा सत्यं वरविभवभूषा वितरणम् ।
मनोभूषा मैत्री मधुसमयभूषा मनसिजः
सदो भूषा सूक्तिः सकलगुणभूषा च विनयः॥१८७॥ --सुभाषितरकभाण्डागारम् १८७**

पूषा नभोभूषा, मधुकरः कमलवन-भूषा, सत्यम् वचः भूषा, वितरणम् वरविभव-भूषा, मैत्री मनो-भूषा, मनसिजः मधुसमय-भूषा, सूक्तिः सतः भूषा (तथा) विनयः सकल-गुण-भूषा च (सन्ति)।

The Sun is jewel in the sky. A honey bee adorns clusters of blooming lotus flowers. Truth decorates a speech. Distribution of huge fortune is its decoration. A (true) friendship is treasure of the mind. Master of the spring season is the God of Love (Madana). An adornment of the noble people is well-spoken words and an outstanding virtue among all qualities is the polite conduct.

पूषा (पूषन)- the Sun, मधुकरः- a honey bee- मधु- न. लि.- honey, करः- maker- मधु करोति इति- उपपद तत्पुरुष स. मनसिजः- God of love, passion, विनयः- polite conduct, decorum, decency- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सतः- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of सत्- a noble, good person, भूषा- स्त्री. लिं- decoration, ornament, jewel, कमलवनभूषा- adornment of a lotus-cluster- कमलम्- lotus, water lily, वनम्- forest, cluster of plants- कमलानम् वनम्- कमलवनस्य भूषा - ष. तत्पुरुष स. स., वरविभवभूषा- worthy accomplishment of mighty fortune- वर- adjctv- excellent, finest, विभवः- wealth, prosperity, riches- वरः विभवः- वि. पू. प. कर्मधारय स. & वरविभवस्य भूषा - ष. तत्पुरुष स. स., नभोभूषा- decoration of the sky- नभस्- sky- न. लिं.- नभसः भूषा - ष. तत्पुरुष स.& मधुसमयभूषा- decoration of the spring season- मधुः- पु. लिं.- spring, vernal season, समयः- period, time- मधोः समयः- मधुसमयः- spring season-. & मधुसमयस्य भूषा ष. तत्पुरुष स., मनोभूषा- jewel of heart- मनस्- mind, heart, thinking, thought- मनसः भूषा- ष. तत्पुरुष स., सकलगुणभूषा- outshining virtue among all qualities- सकल- adjctv- all, entire, whole, गुणः quality, virtue- सकलाः गुणाः- सकलगुणाः- वि. पू. प. कर्मधारय स. & सकलगुणानाम् भूषा ष. तत्पुरुष स., सूक्तिः- well-spoken words, good language- उक्तिः- expression, speech- सुभगा उक्तिः- सूक्तिः- प्रादि कर्मधारय स. & मैत्री- friendship, intimate connection- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., सत्यम्- truth, honesty, वचः (वचस्)- speech, words, वितरणम्- donation, distribution, giving up- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., च- and- अव्यय

एकेनापि सुपुत्रेण सिंही स्वपिति निर्भयम्।

सहैव दशभिः पुत्रैर्भरं वहति रासभी॥१८८॥ - (गर्धभी इति पाठभेदः) - सुभाषितरत्नभाष्टागारम्

सिंही, एकेन अपि सुपुत्रेण, निर्भयम् स्वपिति, रासभी (गर्धभी) दशभिः पुत्रैः सह एव, भारम् वहति॥

Even with a single gifted male-cub, a lioness sleeps fearlessly, while a donkey, with ten of its young ones continues to transport the loads.

सिंही- lioness, रासभी/गर्धभी- she-donkey, एकेन & सुपुत्रेण- both in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of एकः- one, single & सुपुत्रः- good son, gifted son- सुभगः पुत्रः- प्रादि कर्मधारयस., दशभिः & पुत्रैः- both in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of दशन्- ten & पुत्रः- son, child, निर्भयम्- adverb- fearlessly, undaunted- भयम्- fear, terror- निर्गतम् भयम्- निर्भयम्- प्रादि कर्मधारय स., भारम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of भारः- load, burden, weight, स्वपिति & वहति- both in वर्त. प्र. पु. ए. व. स्वप्- २ ग. प. प. to sleep, rest & वह्- वहति- ते १ ग. उ. प. to carry, bear, transport, अपि- also, even, सह- with, together, in company of, एव- just, mere, only, also- all अव्ययः

को लाभो गुणिसङ्गमः किमसुखं प्राज्ञेतरैः सङ्गतिः

का हानिः समयच्युतिनिर्पुणता का धर्मतत्त्वे रतिः।

कः शूरो विजितेन्द्रियः प्रियतमा काऽनुव्रता किं धनं

विद्या किं सुखमप्रवासगमनं राज्यं किमाज्ञाफलम् ॥१८९॥ - भर्तृहरी नीतिशतकम् १०२

कः लाभः? गुणिसङ्गमः (लाभः)। किम् असुखम्? प्राज्ञेतरैः सङ्गतिः (असुखम्)। का हानिः? समयच्युतिः (हानिः)। का निर्पुणता? धर्मतत्त्वे रतिः (निर्पुणता)। कः शूरः? विजितेन्द्रियः (शूरः)। का प्रियतमा? अनुव्रता (प्रियतमा)। किम् धनम्? विद्या (धनम्)। किम् सुखम्? अप्रवासगमनम् (सुखम्)। किम् राज्यम्? आज्ञाफलम् (राज्यम्)॥

What is a gain? It is meeting virtuous people. What is a discomfort? It is the company of stupid people. What is a loss? It is the time wasted. What is an expertise? It is devotion to the principles of 'Dharma'. Who is a brave person? One, who has control over his sense organs. Who is a beloved person? One, who is devoted to you. What is wealth? It is knowledge. What is happiness? It is happiness of not of travelling. What is an authority? It is positive response to commands.

कः (किम्)- what, which, who, लाभः- gain, accomplishment, गुणिसङ्गमः- a company of virtuous people- गुणिन्- adjctv- virtuous, meritorious, सङ्गमः- meeting- गुणिनाम् सङ्गमः- ष. तत्पुरुष स., शूरः- brave, courageous & विजितेन्द्रियः- one who has achieved control over his organs of sense- विजित- conquered, won over- क. भू. धा. वि. of वि+ जि- to conquer, win- (जि- जयति १ ग. प. प. to win), इन्द्रियम्- न. लिं- an organ of sense- विजितानि इन्द्रियाणि येन सः- बहुव्रीहि स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., किम्-what, असुखम्- unhappiness- सुखम्- joy, happiness- न सुखम्- नव् तत्पुरुष स., धनम्- wealth, money, अप्रवासगमनम्- not going on journey- प्रवासः- travel, journey, गमनम्- going- प्रवासाय गमनम्- प्रवासगमनम्- च. तत्पुरुष स.& न प्रवासगमनम्- नव् तत्पुरुष स., राज्यम्- kingdom, authority, आज्ञाफलम्- obedience to order- आज्ञा- order, फलम्- fruit, result- आज्ञायाः फलम्- ष. तत्पुरुष स.- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., प्राज्ञेतरैः- in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. प्राज्ञेतरः- a stupid, foolish person- प्राज्ञा- स्त्री. लिं.- intelligence, understanding, इतरः- pronoun- other, another- इतरः प्राज्ञः- वि.उ.प. कर्मधारय स., सङ्गतिः- association,

meeting, का (किम्)- what, which, who, हानि:- loss, failure, damage, समयच्युति:- loss of time, wasting of time- समयः- time, opportunity, च्युतिः- स्त्री. लिं- fall, losing, deprivation- समयस्य च्युतिः- ष. तत्पुरुष स., निपुणता- expertise, excellence- निपुण- adjctv- expert, clever, रतिः- delight, joy, devotion, प्रियतमा- a beloved, wife, अनुव्रता (अनुव्रत- adjctv)- devoted, faithful, attached, विद्या- knowledge, learning- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., धर्मतत्त्वे- in न. लिं. स. वि. ए. व. धर्मतत्त्वम्- principles of Dharma- धर्मः- right codes of conduct, तत्त्वम्- essence, true fact, essential nature- धर्मस्य तत्त्वम्- ष. तत्पुरुष स.

**नारुन्तुदः स्यात् नृशंसवादी
न हीनतः परमभ्याददीत ।
ययास्य वाचा पर उद्विजेत
न तां वदेद्वशतीं पापलोक्याम् ॥१९०॥**

(मनुष्यः) न अरुन्तुदः स्यात् । (सः) न नृशंस-वादी (स्यात्), न हीनतः परम् अभि-आददीत । अस्य यया वाचा परः उद्विजेत, ताम् रुशतीम् पाप-लोक्याम् (वाचा) न वदेत् ॥

One should not be hurt others. He should not speak anything malicious nor should he capture anybody with illegal means. He should not speak that language of sinful people which would agitate and hurt others.

अरुन्तुदः- adjctv- inflicting wounds, caustic, नृशंसवादी- नृशंस- adjctv- malicious, cruel, wicked, वादिन्- speaker, accuser- नृशंसः: वादिन् - विशेषण पूर्व पद कर्मधारय स., परः- the other, another- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., परम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of परः- other, स्यात्, अभ्याददीत, उद्विजेत & वदेत्- विधर्थ प्र. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, become, exist, अभि+आ + दा- in आ. प.- to imprison, make captive- (दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant), उत् +विज् - to fear, to be afflicted, grieved- (विज्- विजते ६ ग. आ. प. toto be agitated, to fear) & वद्- वदति- १ ग. प. प. to speak, हीनतः- in a mean manner- हीन- low, base, mean, vile, तः (तस)- suffix implies पं. वि.- by, in a manner, अस्य- his/its- in पु/न. लिं. ष. वि. ए. व. of इदम्- this, यया & वाचा- in स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of यद्- which, what & वाक्- speech, talk, ताम्, रुशतीम् & पापलोक्याम्- all in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तद्- that, it, रुशती (रुशत)- adjctv- hurting, displeasing (words) & पापलोकी- belonging to sinful people/ world- पाप- adjctv- evil, sinful, wicked, लोकिन्- people, world- पापः लोकी- पापलोकी - वि. पू. प. कर्मधारय स. न- not, no- अव्यय

**किं वर्णितेन बहुना लक्षणं गुणदोषयोः ।
गुणदोषदर्शिर्दोषो गुणस्तूभयवर्जितः ॥१९१॥** -श्रीमद्भागवत - ११/१९/४५)

किम् लक्षणम् गुणदोषयोः बहुना वर्णितेन (प्रयोजनमस्ति) । गुणदोषदर्शिः दोषः (अस्ति) । गुणः तु उभयवर्जितः (भवति) ॥

Why describe elaborately anybody's virtues and faults? Looking into either virtue or fault is wrong. Actually, the real virtue is one who is devoid of both! (गुणातीतः)

लक्षणम्- characteristics, sign, mark- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., गुणदोषयोः- in न. लिं. ष. वि. द्वि. व. of गुणदोषः- virtues and faults- गुणः- virtue, quality, दोषः- fault, shortcoming- गुणः च दोषः च- गुणदोषः/ गुणदोषौ- द्वंद्व स., बहुना & वर्णितेन- in पु/न. लिं. तृ. वि. ए. व. of बहु- adjctv- very much, many & वर्णित- explained, described- क. भू. ध. वि. of वर्ण- वर्णयति- ते १० ग. उ. प. to describe, explain, गुणदोषवृशिः- looking at virtues and faults- वृशिः- an eye, seeing, गुणः च दोषः च- गुणदोषः- द्वंद्व स. & गुणदोषे वृशिः- स. तत्पुरुष स., उभयवर्जितः- devoid of both, without the two- उभय- pronominal adjctv- both, वर्जित- excluded, devoid of, left out- क. भू. ध. वि. of वृज्- वर्जति १ ग. प. प. to avoid, exclude- उभयाभ्याम् वर्जितः- पं तत्पुरुष स., किम्- a particle of interrogation- what, wherefore, तु- but, on the other hand- both अव्ययः

न हीदृशं संवननं त्रिषु लोकेषु विद्यते।
दया मैत्री च भूतेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥१९२अ॥

तस्मात्सान्त्वं सदा वाच्यं न वाच्यं परुषं क्वचित् ।
पूज्यान् सम्पूजयेद्द्यान् न च याचेत् कदाचन ॥१९२ब॥ -महाभा आदिपर्व ८७.१२ & १३, वैदिकवाङ्यम्

अ) भूतेषु दया, मैत्री च, दानम् च, मधुरा च वाक् ईदृशम् संवननम् न हि त्रिषु लोकेषु विद्यते॥
ब) तस्मात् सदा सान्त्वम् वाच्यम्, परुषम् वाच्यम् न क्वचित्, पूज्यान् सम्पूजयेत्, द्यात्, न च कदाचन याचेत्॥

- A) There is nothing in all three worlds compared to influence of compassion, friendship, giving nature and pleasant language among all living beings.
- B) Therefore, one should always speak pleasingly, never utter any harsh words, respect honorable people, give to charity and never ask anything from others.

दया- compassion, kindness, मैत्री- friendship, मधुरा- adjctv- sweet, pleasing, वाक् (वाच्)- talk, language- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. भूतेषु, त्रिषु & लोकेषु- all in पु/न. लिं. स. वि. ब. व. of भूतम्- a living being, creature, त्रि- three & लोकः- world, a division of the universe, दानम्- giving, donation, charity, ईदृशम्- like this, similar to, संवननम्- (वशीकरणम्)- an act of influencing, impressing- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., विद्यते- वर्ते. प्र. पु. ए. व. of विद्- ४ ग. आ. प. to be, to exist, सान्त्वम्- appeasing, gentle, conciliatory, वाच्यम्- to be spoken, said- वाच्य (also वाक्य, वचनीय, वक्तव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of वच्- वक्ति- उवाच २ ग. प. प. to speak, say, परुषम्- adjctv- harsh, abusive, cruel- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., पूज्यान्- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of पूज्यः- honourable, worthy of respect- पूज्य (also पूजनीय & पूजितव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of पूज्- पूजयति -ते- १० ग. उ. प. to honour, adore, सम्पूजयेत्, द्यात् & याचेत्- all विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of सं+ पूज्- to well-respect, worship, दा- ददाति- दत्ते- ३ ग. उ. प. to give, grant, donate & याच्- याचते १ ग. आ. प. to beg, ask, solicit, हि- indeed, surely, तस्मात्- therefore, च- and, न- no not, सदा- always, daily, क्व- where- क्वचित्- sometimes, in some cases, rarely- न क्वचित्- never, कदा- when, कदाचन- sometimes, in some cases, न कदाचन- never- all अव्ययः

नपुंसकमिति ज्ञात्वा प्रियायै प्रेषितं मनः ।
तत्तु तत्रैव रमते हताः पाणिनिना वयम् ॥१९३॥ -वैदिकवाङ्यम्

नपुंसकम् इति ज्ञात्वा (मया) प्रियायै मनः प्रेषितम् । तद् तु तत्र एव रमते। (अहो) वयम् पाणिनिना हताः॥

(The word मनस्- 'Heart' (Mind) is in neutral gender. The author blames the great grammerian Panini for his problem.)

Knowing my mind to be a 'neutral gender', I sent it to my beloved (as a messenger without any fear). But, then, that mind got itself romantically involved (with her)! Alas, we are hurt by 'Panini' (by such categorising of genders).

नपुंसकम्- a neutral gender, मनः (मनस्)- heart, mind, thought, प्रेषितम्- sent, despatched- प्रेषित- क. भू. धा. वि. of प्रे+ इष्- to send, despatch- (इष्- इष्टति ४ ग. प. प. to go, move, throw) & तद्- that, it- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., ज्ञात्वा- पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand, प्रियायै- in स्त्री. लिं. च. वि. ए. व. of प्रिया- beloved, sweetheart, रमते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of रम्- to be delighted, get involved, rejoice, वयम् & हताः- both in पु/स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of अस्मद्- I, we & हतः/हताः- lost, hurt, struck, killed- हत- क. भू. धा. वि. of हन्- हन्ति २ ग. प. प. to strike, kill, पाणिनिना- in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of पाणिनि:- name of a great grammarian, इति- a particle used to report the very words spoken: thus, in this manner, तत्र- there, in that place, एव- only, just, merely & तु but, on the other hand- all अव्ययs

अकर्तव्येष्वसाधीव तृष्णा प्रेरयते जनम्।
तमेव सर्वपापेभ्यो लज्जा मातेव रक्षति॥१९४॥ -वैदिकवाङ्मयम्

तृष्णा, असाधी इव, अकर्तव्येषु जनम् प्रेरयते। (परन्तु) लज्जा, तम् (जनम्), माता, इव सर्व-पापेभ्यः एव रक्षति॥

Greed, like a wicked woman, encourages a person to commit wrong deeds, whereas modesty indeed protects him like a caring mother from all types of crimes.

तृष्णा- thirst, greed, desire, साधी- virtuous, chaste woman- न साधी- असाधी- नज् तत्पुरुष स.- wicked, ill-behaved woman, लज्जा- shame, modesty & माता (मातृ)- mother- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., तम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तद्- he, (person), अकर्तव्येषु- in न. लिं. स. वि. ब. व. of अकर्तव्यम्- a forbidden work, a wrong deed- कर्तव्यम्- work to be done, duty, worthwhile job- कर्तव्य- (also करणीय, कार्य & कृत्य)- क. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do make)- न कर्तव्यम्- अकर्तव्यम्- नज् तत्पुरुष स., विपरीते- पुन. लिं. स. वि. ए. व. of विपरीतम्- contrary, opposite- विपरीत- क. भू. धा. वि. of वि+ परि+ इ- to change, reverse- (इ- एति to go, come to), सर्वपापेभ्यः- न. लिं. पं. वि. ब. व. of सर्वपापम्- entire sin, crime- सर्व- all, entire, whole, पापम्- evil, wicked, sinful- सर्वम् पापम्- वि. पू. प. कर्मधारय स., प्रेरयते- प्रयोजक प्र+ ईर्- cause to instigate, incite, propel, pervade- (ईर्- ईर्ते- २ ग. आ. प. to go, shake- प्रयोजक ईरयति to cause to employ) & रक्षति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of रक्ष- १ ग. प. प. to protect, guard, save), इव- like, similar to, एव- only, merely, just- both अव्ययs

न मानमान्यो मुदमाददीत
न सन्तापं प्राप्युच्चावमानात्।

सन्तः सतः पूजयन्तीह लोके

नासाधवः साधुबुद्धिं लभन्ते ॥१९५॥ - महाभा. आदिपर्व ८४.२५, वैदिकवाङ्मयम्

मानमान्यः मुदम् न आददीत, (तथा सः) अवमानात् सन्तापम् न प्राप्नुयात् च। इह लोके सन्तः सतः पूजयन्ति। असाधवः साधुबुद्धिम् न (कदापि) लभन्ते।

A respected person should not get delighted when honored nor should get angry by if insulted. In this world, good noble people respect only those who have (these) virtuous qualities. Wicked people do not get that virtuous thinking.

मानमान्यः- one who has been honoured with due respect- मानः- respect, honour, मान्यः- one to be respected, respectable, venerable- मान्य (also माननीय & मानितव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of मन्- मनुते ८ ग. आ. प. to regard, respect- मानेन मान्यः- त्रु. तत्पु. स.- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., मुदम् & साधुबुद्धिम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मुद्- delight, joy, satisfaction & साधुबुद्धिः- virtuous thought- साधु- adjctv- good, excellent, virtuous, बुद्धिः- intellect, understanding, thinking- साधुः बुद्धिः- वि. पू. प. कर्मधारय स., सन्तापम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of सन्तापः- distress, anguish, agony, आददीत (आ. प.) & प्राप्नुयात् (प. प.)- विधर्थ प्र. पु. ए. व. of आ+ दा- to take, resort to- (दा- ददाति दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant) & प्र+ आप्- to get, receive- (आप्- आप्नोति- ५ ग. प. प. to obtain, get), अवमानात्- in पु. लिं. पं. वि. ए. व. of अवमानः- insult, disrespect, contempt, लोके- in पुन. लिं. स. वि. ए. व. of लोकः- world, people सन्तः & असाधवः- in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सत्- a noble, good or saintly person & असाधुः- a wicked or bad person- साधुः- a saint, good person- न साधुः- असाधुः- नज् तत्पुरुष स., सतः- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of सत्- (as above), पूजयन्ति & लभन्ते- वर्त. प्र. पु. ब. व. of पूज्- पूजयति- ते १० ग. उ. प. to respect, worship, honour & लभ्- लभते १ ग. आ. प. to get, receive, न- no, not, च- and, इह- here, in this world- all अव्ययः

साधुभ्यस्ते निर्वर्तन्ते पुत्रा मित्राणि बान्धवाः ।

ये च तैः सह गन्तारस्तद्मात्सुकृतं कुलम् ॥१९६॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. ४ श्लो. २

ते, पुत्राः मित्राणि बान्धवाः, साधुभ्यः निर्वर्तन्ते। ये (पुत्राः मित्राणि बान्धवाः) च तैः (साधुभिः) सह गन्तारः, तद्मात् (तेषाम्) कुलम् सुकृतम् (भुयन्ते)॥

Some children, friends and relatives stay away from noble people. Those, who keep company of such people, benefit their family by following (their) Dharma.

ते, ये, पुत्राः, बान्धवाः & गन्तारः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of तद्- he, यद्- who, पुत्रः- son, बान्धवः- relative, kinsman & गन्तु- one who goes with, मित्राणि- in न. लिं. प्र. वि. ब. व. of मित्रम्- a friend, साधुभ्यः- in पु. लिं. पं. वि. ब. व. of साधुः- noble, saintly, well-behaved person, निर्वर्तन्ते- वर्त. प्र. पु. ब. व. of नि+ वृत्- to turn away from, be averse to, abstain from- (वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be, to exist, become), तैः- in पु. लिं. त्रु. वि. ब. व. of तद्- he, तद्मात्- in पु. लिं. पं. वि. ए. व. of तद्मः- that meritorious deed- तद्- that & धर्मः- meritorious, righteous deed., कुलम्- race, family & सुकृतम्- well-benefitted, get accomplished, contented- कृत- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., सह- together, with & च- and- both अव्ययः

आस्ते विधुः परमनिर्वृत् एव मौलौ
 शाम्भोरिति त्रिजगतीजनचित्तवृत्तिः।
 अन्तर्निर्गूढनयनानलदाहदुःखं
 जानाति कः परमृते बत शीतरश्मेः ॥१९७॥-सुभाषितरत्भाण्डागारम्, वैदिकवाङ्मयम्

त्रिजगती-जन-चित्त-वृत्तिः "विधुः शाम्भोः मौलौ परम-निर्वृतः इति" एव आस्ते। अन्तर्निर्गूढ-नयनानल-दाह-दुःखम् शीतरश्मेः ऋते बत कः परम् जानाति।

People of the three worlds tend to think that the Moon must be extremely happy, being on the head of Lord Shiva. But what a pity! Who else other than the Moon himself, knows that he is under constant pain of the burning heat of the fire that is concealed in his (Shiva's) eye (third)?

विधुः:- the Moon, परमनिर्वृतः:- one who is extremely happy, satisfied- परम- adjctv- the most, best, extreme- निर्वृतः:- happy, contented- निर्वृत- क. भू. धा. वि. of निस्+ वृ- to feel happy, be pleased- (वृ- वरति -ते, वृणोति- वृणुते & वृणाति- वृणीते १, ५, & ९ ग. उ. प. to choose, select)- परमः निर्वृतः:- वि. पू. प. कर्मधारय स. & कः (किम्)- who- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., शाम्भोः & शीतरश्मेः- both in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of शम्भुः- name of Shiva & शीतरश्मिः- the Moon- शीत- adjctv- cool, cold, रश्मिः- a ray of light- beam- शीता: रश्मयः यस्य सः- बहुत्रीहि स., मौलौ- in पुस्ती. लिं. स. वि. ए. व. of मौलिः- the head, top, त्रिजगतीजनचित्तवृत्तिः- nature of thinking of people of three worlds- त्रि- three, जगती- This is actually द्वि. वचन of जगत्- न पु - earth, people, बहु वचन is जगन्ति !जन- people, चित्तम्- mind, thinking, वृत्तिः- course of conduct, nature- त्रि जगन्ति - त्रिजगती (?) - त्रयाणां जगतानां समाहारः - द्विगु स., त्रिजगतानां जनः- त्रिजगतीजनः, त्रिजगतीजनस्य चित्तम्- त्रिजगतीजनचित्तम् & त्रिजगतीजनचित्तस्य वृत्तिः- all three ष. तत्पुरुष स.- in स्ती. लिं. प्र. वि. ए. व., आस्ते & जानाति- both वर्त. प्र. पु. ए. व. of आस्- to be, to exist & ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand, अन्तर्निर्गूढनयनानलदाहदुःखम्- pains of burning heat of fire from the (third) eye that is concealed within- अन्तर्- अव्यय- inside, in, middle, निर्गूढ- hidden, concealed- क. भू. धा. वि. of नि+ गुह- to hide, conceal- (गुह- गूहति -ते १ ग. उ. प. to cover, to hide), नयन- an eye अनल- fire दाह- heat, burning, दुःखम्- pain, sorrow, grief, नयनस्य दाहः- नयनदाहः- ष. तत्पुरुष स., अन्तर्निर्गूढः नयनदाहः- अन्तर्निर्गूढनयनदाहः- वि. पू. प. कर्मधारय स. & अन्तर्निर्गूढनयनदाहस्य दुःखम्- ष. तत्पुरुष स., परम्- beyond, over, otherwise (used adverbially) बत- a particle of expression of pity, regret, wonder, ऋते- except, with the exception of without, इति- a particle used to report very words spoken- thus, so, एव- only, just- all अव्ययः

मूर्खश्चिरायुज्जातोऽपि तस्माज्जातमृतो वरः।
 मृतः स चाऽल्पदुःखाय यावज्जीवं जडो दहेत् ॥१९८॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. ४ श्लो. ७

(पुत्रः) मूर्खः चिरायुः जातः अपि, तस्मात् जातमृतः वरः (भवति) । सः, मृतः (पुत्रः) च अल्पदुःखाय (कारणम् भवति), जडः (तु) यावत् जीवम् दहेत्॥

It is better to have still born child than to have a stupid son with a long life. Death of an still born child may be painful for some time but a foolish child will torment one through out his life.

मूर्खः- stupid, foolish person, चिरायुः- one with a long life- चिर- adjctv- long, lasting long, आयुः (आयुस)- न. लिं.- life span, age- चिरम् आयुः यस्य सः- बहुव्रीहि स., जातः- one who is born- जात- क. भू. धा. वि. of जन्- जायते ४ ग. आ. प. to be born, produced, मृतः- one who is dead- मृत- क. भू. धा. वि. of मृ- म्रियते ६ ग. आ. प. to die, perish, जातः मृतः- जातमृतः- वि. उ. प. कर्मधारय स.- one who was dead at the time of birth itself, सः (तद्)- he, वरः- adjctv- better than, preferable to, excellent & जडः- adjctv- a stupid, senseless, dull- all in पु. लि. प्र. वि. ए. व., तस्मात्- compared to him, from him- in पु. लि. पं. वि. ए. व. of तद्- he, अल्पदुःखाय- न. लिं. च. वि. ए. व. of अल्पदुःखम्- momentary sorrow, grief- अल्प- adjctv- little, small, दुःखम्- distress, pain, sorrow- अल्पम् दुःखम्- वि. पू. प. कर्मधारय स., जीवम्- in पु. लि. द्वि. वि. ए. व. of जीवः- life, existence, दहेत्- विधर्थ प्र. पु. ए. व. of दह- दहति- १ ग. प. प. to burn, scorch, अपि- also, even, यावत्- until, as long as, upto, च- and- all अव्ययः

एकैव सामृतमयी सुतरामनर्घा
काप्यस्त्यसौ हिमकरस्य कला यथैव ।
आरोपितो गुणविदा परमेश्वरेण
चूडामणौ न गणितोऽस्य कलङ्कदोषः ॥१९९॥-सुभाषितरत्नभाण्डागारम्, -वैदिकवाङ्यम्

हिमकरस्य असौ, एका एव, अमृतमयी सुतराम् अनर्घा अपि, का सा कला अस्ति?
यथा एव गुणविदा परमेश्वरेण चूडामणौ आरोपितः (भवति)। (भगवता) अस्य कलङ्कदोषः न गणितः (भूयते)॥

What is the single, very soothing and priceless too, quality of this (digit of) Moon? Because of that quality alone, the knower of the virtues, mighty God, gave him a place on his crest jewel. God did not count the dark spots on him.

असौ (अदस)- एका- one, single, अनर्घा- priceless, invaluable- अर्घ- (अर्घितव्य & अर्घणीय)- क. वि. धा. वि. of अर्घ- अर्घति १ ग. प. प. to have value, cost- न अर्घ- अनर्घ- नञ् तत्पुरुष स., सा (तद्)- she, का (किम्)- what, which, कला- small part of anything, a digit of the Moon, any practical art & अमृतमयी- one which is exceedingly soothing- अमृतम्- nectar of immortality, ambrosia, मयी (मय)- adjctv- full of, composed of- अमृतेन मयी - तृ. तत्पुरुष स.- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., हिमकरस्य & अस्य- his- both in पु. लि. ष. वि. ए. व. of हिमकर- the Moon- हिमम्- snow, ice, cold- हिमम् करोति इति- उपपद तत्पुरुष स. & इदम्- he, अस्ति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of अस्- to be, to exist, यया- in स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of यद्- which, what, गुणविदा & परमेश्वरेण- both in पु. लि. तृ. वि. ए. व. of गुणविद्- one who is aware of the virtue, quality- गुणम्- virtue, quality, विद्- adjctv- knowing- गुणम् वेत्ति इति- उपपद तत्पुरुष स. & परमेश्वर- greatest God- परम- adjctv- most, best, greatest, ईश्वर- god, master- परमः ईश्वरः- वि. पू. प. कर्मधारय स., चूडामणौ- in पु/स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of चूडामणि:- a jewel worn head, a crest jewel- चूडा- hair on head, मणि:- jewel- चूडाया: मणि:- ष. तत्पुरुष स., आरोपितः- placed, elevated- आरोपित- क. भू. धा. वि. of प्रयोजक of आ+ रुह- आरोपयति- ते- (रुह- रोहति१ ग. प. प. to grow, spring up)- कलङ्कःदोषः- ष. तत्पुरुष स., गणितः- counted, taken into account- क. भू. धा. वि. of गण- गणयति- ते १० ग. उ. प. to count, एव-just, only, न- no, not, अपि- also, even, and, सुतराम्- more exceedingly, excellently- all अव्ययः

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।
 बन्धाय विषयासंगो मुक्त्यै निर्विषयं मनः ॥२००॥ -वैदिकवाङ्मयम्
 पा. भे: विषयासंगो= विषयासक्तं

मनः एव मनुष्याणाम् बन्धमोक्षयोः कारणम् (अस्ति) । (मनसः) विषयासंगः/ विषयासक्तम् (मनः) बन्धाय (तथा) निर्विषयम् मनः मुक्त्यै (कारणम् भवति) ॥

A person's mind alone is the cause of his getting bound to worldly life or getting oneself liberated from it. Indulgence in worldly pleasures ties one down and disinterest in them leads towards his liberation (from the cycle of birth and death).

मनः (मनस्)- mind, thinking, thought, feeling, कारणम्- cause, reason, motive, means & निर्विषयम्- one which has no interest in worldly sensual pleasures- विषयः- an object of sense, worldly concern, pleasures of sense, निर्/निस्- अव्यय- implying devoid of, absence of- निर्गताः विषयाः यस्मात् तद्- निर्विषयम्- बहुव्रीहि स. & विषयासक्तम्- one which is indulging in worldly sensual pleasures- आसक्तम्- strongly attached to, addicted to- आसक्त- क. भू. धा. वि. of आ+ सञ्ज्- to be interested in- (सञ्ज्- सज्जति १ ग. प. प. to stick, adhere)- विषयेषु आसक्तम्- स. तत्पुरुष स.- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., मनुष्याणाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of मनुष्यः- man, human, person, बन्धमोक्षयोः- in पु. लिं. ष. वि. द्वि. व. of बन्धमोक्ष- bonding and liberation- बन्धः- bonding, confining, imprisoning, a tie, मोक्ष- liberation, release, escape- बन्धः च मोक्षः च- द्वंद स., बन्धाय- in पु. लिं. च. वि. ए. व. of बन्धः, विषयासंगः- indulgence in worldly pleasures- विषयः- (see above), आसंगः- attachment adherence, devotion- विषयेषु आसंगः- स. तत्पुरुष स.- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., मुक्त्यै- in स्त्री. लिं. च. वि. ए. व. of मुक्तिः-liberation, deliverance, freedom, एव- only just- अव्यय

प्रकुर्वता सङ्गतिमिन्दुनाधुना
 कि कि च लब्धं जगदीश्वरेण वै ।
कलङ्कहानिः सुरसिन्धुसङ्गमः
 कलाक्षयित्वं च पदं तथोच्चकैः ॥२०१॥-सुभाषितरत्नभाण्डागारम्, -वैदिकवाङ्मयम्

जगदीश्वरेण सङ्गतिम् प्रकुर्वता इन्दुना अधुना किम् किम् च लब्धम् वै ? कलङ्कहानिः, सुरसिन्धुसङ्गमः, कलाक्षयित्वम् तथा उच्चकैः पदम् च ॥

What all is now gained by the Moon, after associating himself with the great God of the universe- Shiva? -- Getting rid of his stigma, an association with divine river Ganga, reduction in the size of digit and a position of honour at the top.

जगदीश्वरेण, प्रकुर्वता & इन्दुना- all in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of जगदीश्वरः- the Lord of this world- Shiva- जगत्- न. लिं- the world, ईश्वरः- Lord, Master- जगतः ईश्वरः- ष. तत्पुरुष स., प्रकुर्वत्- maintaining, performing- कर्त्तरि वर्त. का. धा. सा. वि. of प्रे+ कृ- to perform, maintain- (कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do) & इन्दुः- पु. लिं- the Moon, सङ्गतिम्- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of सङ्गतिः- company, association, union, किम्- what, which, किम् किम्- what all- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., लब्धम्- obtained, secured- लब्ध- क. भू. धा. वि. of लभ्ते १ ग. आ. प. to get, acquire, कलाक्षयित्वम्- reduction in the size of digits- कला- a digit of

the Moon, क्षयः- reduction, decline, wane, त्वम्- suffix implies quality, nature, क्षयित्वम्- waning nature, कलाया: क्षयः- ष. तत्पुरुष स. पदम्- position, status- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., कलङ्कःहानिः- getting rid of stigma- कलङ्कः- stigma, stain, हानिः- loss, relinquishment- कलङ्कस्य हानिः- ष. तत्पुरुष स.- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., सुरसिन्धुसङ्गमः- an association with divine river Ganga- सुरः- a God, deity, सिन्धुः- a great river, सङ्गमः- meeting, association, union- सुराणाम् सिन्धुः- सुरसिन्धुः & सुरसिन्धोः सङ्गमः- सुरसिन्धुसङ्गमः- both ष. तत्पुरुष स. च-and, अधुना- now, at this time, तथा- and, likewise, उच्चकैः- high, above, lofty, वै- a particle of affirmation or certainty, indeed- all अव्ययः

लोकयात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं त्यागशीलता।

पञ्च यत्र न विद्यन्ते न कुर्यात्तत्र संगतिम् ॥२०२॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. १ श्लो. १०
पा. भे: संगतिम् = संस्थितिम्

यत्र लोकयात्रा, भयम् लज्जा, दाक्षिण्यम् (तथा) त्यागशीलता (एते) पञ्च न विद्यन्ते तत्र (मनुष्यः) संगतिम् (संस्थितिम्) न कुर्यात् ॥

One should not reside in a place, where there is total absence of following five, namely, means of maintenance of daily life, fear (from disciplinary authorities), modesty, civilised behaviour and philanthropic nature among its citizens.

लोकयात्रा- worldly affair, business of the world, means of existence- लोकः- people, world, earth, यात्रा- journey, support of life, livelihood- लोकस्य यात्रा- ष. तत्पुरुष स., लज्जा- modesty, shame, pudency & त्यागशीलता- tendency for giving, philanthropic nature- त्यागः- gift, donation, giving up, शीलता- nature, disposition, conduct- त्यागयुक्ता शीलता- त्यागशीलता- मध्यम. प. लो. स.- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., भयम्- fear, terror, dread & दाक्षिण्यम्- politeness, courtesy, civility- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., पञ्च- प्र. वि. ब. व. of पञ्चन्- five, विद्यन्ते- वर्त. प्र. पु. ब. व. of विद् विद्यते ४ ग. आ. प. to be, to exist, to remain, संगतिम् & संस्थितिम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of संगतिः & संस्थितिः- association, company, staying, residence, nearness, abode, कुर्यात्- विधर्थ प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, यत्र- where, which place, तत्र- there, in that place, न- no, not- all अव्ययः

वरयेत् कुलजां प्राज्ञो विरूपामपि कन्यकाम्।

रूपशीलां न नीचस्य विवाहः सदशे कुले ॥२०३॥ - चाणक्यनीतिदर्पण १.१४ पा. भे.: रूपशीलां= रूपवतीं

प्राज्ञः, कुलजाम्, विरूपाम् अपि कन्यकाम्, वरयेत्। (परन्तु) नीचस्य रूपशीलाम् (रूपवतीम्), (कन्यकाम्) न (वरयेत्)। विवाहः सदशे कुले (कर्तव्यः भवति) ॥

A wise man should choose a girl from a good family background, even if she may not be good in appearance. One should not opt for a beautiful girl born of a mean person. Marriage alliance is to be done between families of equal status.

प्राज्ञः- a wise or learned/ clever man, कुलजाम्, विरूपाम्, कन्यकाम्, रूपशीलाम् & रूपवतीम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कुलजा- well born, of high decent, good family background- कलम्- race, family- कुले जायते- उपपद तत्पुरुष स., विरूपा- ugly, one having deformity- रूपम्- figure, appearance, beauty-

विना रूपा - रादि कर्मधारय स., कन्यका- a girl, maiden, रूपशीला & रूपवती- a very beautiful- रूपम् शीलम् यस्याः सा- बहुव्रीहि स., वत्- (वती)- suffix also implies possession, quality, वरयेत्- विधर्थ प्र. पु. ए. व. of वृ- १,५,९ ग. उ. प.-वरति- ते, वृणोति- वृणुते, वृणाति- वृणीते- to choose, to court or select for marriage, नीचस्य- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of नीचः- a mean or low-born person, विवाहः- a marriage- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सद्वशे & कुले- in न. लिं. स. वि. ए. व. of सद्वशम्- adjctv- comparable, of same status, similar & कुलम्- family, race, अपि- also, even, न- no, not- both अव्ययस

**ते पुत्रा ये पितुर्भक्ताः स पिता यस्तु पोषकः।
तन्मित्रं यत्र विश्वासः सा भार्या यत्र निर्वृतिः॥२०४॥** - चाणक्यनीतिदर्पण अ. २ श्लो. ४

ये (पुत्राः) पितुर्भक्ताः (सन्ति), ते (वै) पुत्राः (भवन्ति)। यः पोषकः (अस्ति) सः तु पिता (भवति)। यत्र विश्वासः (अस्ति), तद् मित्रम् (भवति)। यत्र निर्वृतिः (अस्ति), सा (खलु) भार्या (भवति)॥

They are the real sons, who are devoted to their father. He is the true father who is nurtures (his children). He is the true friend, who one can trust. She (he) is the real wife (husband) with whom one can live in bliss.

ये, पितुर्भक्ताः, ते & पुत्राः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of यद्- who, पितुर्भक्तः- one who is attached or devoted to a father- पितृ (पिता)- father, भक्तः- faithful, attached or devoted to- भक्त- क. भू. धा. वि. of भज्- भजति- ते १ ग. उ. प. to adore, to be attached or devoted to- पितुः भक्तः- ष. तत्पुरुष स., तद्- he, पुत्रः- son, यः (यद्)- पोषकः- one who brings up, fostering, supporting- पोषः- growth, fostering, supporting (पुष्- पोषति, पुष्यति & पुष्णाति १, ४ & ९ ग. प. प.)- पोषम् करोति - उपपद तत्पुरुष स., सः (तद्)- he, पिता (पितृ)- father & विश्वासः- trust, reliance, confidence- (वि+ श्वस्- to confide in- श्वसिति- २ ग. प. प. to breathe)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., तद्-he, it & मित्रम्- a friend- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., निर्वृतिः- happiness, satisfaction, bliss- (निस्+ वृ- वरति- ते, वृणोति- वृणुते, वृणाति- वृणीते), सा (तद्)- she & भार्या- wife- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., तु- but, on the other hand & यत्र- where, in which place or case- both अव्ययस

**न विश्वसेत्कुमित्रे च मित्रे चाति न विश्वसेत् ।
कदाचिल्कुपितं मित्रं सर्वं गुह्यं प्रकाशयेत्॥२०५॥** - चाणक्यनीतिदर्पण अ. २ श्लो. ६

(जनः) कुमित्रे च न विश्वसेत् (तथा) मित्रे च (अपि) न अति विश्वसेत्। कदाचित् कुपितम् मित्रम् सर्वम् गुह्यम् प्रकाशयेत्॥

One should not trust a bad friend. Even a good friend should not be trusted too much! Sometime, even a good friend, when angry, may disclose all the secrets.

मित्रे & कुमित्रे- both in न. लिं. स. वि. ए. व. of मित्रम्- a friend & कुमित्रम्- a bad friend- कुत्सितम् मित्रम्- प्रादि कर्मधारय स., विश्वसेत् & प्रकाशयेत्- both विधर्थ प्र. पु. ए. व. of वि+ श्वस्- to confide, trust- (श्वस्- (श्वसिति २ ग. प. प. to breathe) & प्रयोजक of प्रे+ काश्- प्रकाशयति- ते to reveal, disclose, bring to light (काश्- काशते, काशयते- १, ४ ग. आ. प. to shine, look brilliant), कुपितम्- one who is angry- कुपित- क.

भू. धा. वि. of क्रुप्- क्रुप्यति ४ ग. प. प. to be angry, excited, मित्रम्- friend- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., सर्वम्- all, entire, whole & गुह्यम्- secret, that to be concealed, hidden- गुह्य (also गूहितव्य-गोढव्य, गूहनीय & गोह्य)- क. वि. धा. सा. वि. of गुह- गृहति- ते १ ग. उ. प. to conceal, hide, cover- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., च- and, न- no, not, कदा- when, at what time, कदा+ चित्- at some time or the other, sometimes & अति- very much, excessively- अव्ययः, च- and, न- no, not, कदा- when, at what time, कदा+ चित्- at some time or the other, sometimes & अति- very much, excessively- अव्ययः,

पुत्राश्व विविधैः शीलैर्नियोज्याः सततं बुधैः।

नीतिज्ञाः शीलसम्पन्ना भवन्ति कुलपूजिताः ॥२०६॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. २ श्लो. १०

बुधैः, पुत्राः सततम् विविधैः शीलैः च नियोज्याः (भुयन्ते)। नीतिज्ञाः शीलसम्पन्नाः (पुत्राः) कुलपूजिताः भवन्ति ॥

Wise people should always empower their children with various virtues concerning good moral character. Children endowed with knowledge of right behaviour with good moral character get respected by the whole the family.

पुत्राः, नियोज्याः, नीतिज्ञाः शीलसम्पन्नाः & कुलपूजिताः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of पुत्रः- son, child, नियोज्यः- to be empowered with, charged with- नियोज्य (also नियोजनीय & नियोजितव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of नि+ यज्- to deploy, ordain, endow with- (यज्- युनक्ति युक्ते ७ ग. उ. प. to join, unite, attach), नीतिज्ञः- knowledgeable in manner of conducting oneself- नीति:- स्त्री. लिं.- conduct, manner of conducting oneself, right course, policy, ज्ञः-wise, learned, knowledgeable man- नीतिम् जानाति इति- नीतिज्ञः- उपपद तत्पुरुष स., शीलसम्पन्नः- one with good moral character- शीलम्- न. लिं.- character, disposition, good nature, virtue, सम्पन्नः- endowed with, equipped with- सम्पन्न- क. भू. धा. वि. of सं+ पद्- to be possessed of, furnished with- (पद्- पद्यते ४ ग. आ. प. to go, approach)- शीलेन सम्पन्नः & कुलेन पूजितः- तृ.तत्पु. स., कुलपूजितः- one who is honoured or respected in the family- कुलम्- family, race, पूजितः- honoured, respected- पूजित- क. भू. धा. वि. of पूज्- पूजयति-ते १० ग. उ. प. to worship, honour, revere, विविधैः & शीलैः- both in न. लिं. तृ. वि. ब. व. of विविध- adjctv- diverse, varieties of, multiple & शीलम्- (see above), बुधैः- in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of बुधः- a wise, knowledgeable or learned man, भवन्ति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be to exist, happen, च- and & सततम्- constantly, regularly, always- both अव्ययः

माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः ।

न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा ॥२०७॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. २ श्लो. ११

येन बालः न पाठितः, (सा) माता शत्रुः (तथा) पिता वैरी (एव भवति)। सभामध्ये (सः बालः), यथा हंसमध्ये बकः (तथा) न शोभते।

A mother is an enemy and a father is a foe of a child who is not educated by either of them. Such a child look odds in an assembly (of learned people), like a crane amidst flock of swans.

येन-in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of यद्- who, बालः- child, पाठितः- educated, taught- प्रयोजक क. भू. धा. वि. of पठ- पाठ्यति- ते- to cause to teach, instruct- (पठ- पठति १ ग. प. प. to read, learn, study), पिता (पितृ)- father, बकः- Indian crane, a white coloured bird with long neck and long legs, शत्रुः- enemy, adversary, foe, वैरी (वैरिन)- an enemy-all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., माता (मातृ)- mother- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., शोभते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of शुभ- १ ग. आ. प. to shine, be splendid, look beautiful, सभामध्ये & हंसमध्ये- both in पु. लिं. स. वि. ए. व. सभामध्यम्- amidst an assembly- सभा- स्त्री. लिं.- an assembly, meeting, मध्यम्- adjctv- middle, amidst- सभायाम् मध्यम् & हंसमध्यम्- हंसः- a swan- हंसेषु मध्यम्- both स. तत्पुरुष स., यथा- like which, in which manner, way, न- no, not- both अव्यय

**लालनाद् बहवो दोषास्ताडनाद् बहवो गुणाः।
तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेत् तु लालयेत् ॥२०८॥** - चाणक्यनीतिदर्पण अ. २ श्लो. १२

पा. भे.: लालनाद् = लालने, ताडयेत् = ताडने

पुत्रम् च शिष्यम् च लालनाद् (लालने) बहवः दोषाः (भवन्ति तथा तयोः) ताडनात् (ताडने) बहवः गुणाः (वर्तन्ते)। तस्मात् (तौ) ताडयेत् न तु लालयेत्॥

An overindulged child or a student generates negative qualities. By disciplining, (punishing for their mistakes), they produce many positive traits. Therefore, one should not over-indulge in their children, but punish them suitably (whenever they commit mistake).

लालनाद् & ताडनात्- both in पं. वि. ए. व. and लालने & ताडने- both in न. लिं. स. वि. ए. व. of लालनम्- over fondling, over indulging & ताडनम्- beating, flogging, बहवः, दोषाः & गुणाः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of बहु- adjctv- many, various, multiple, दोषः- fault, mistake, wrong doing & गुणः- virtue, advantage, quality, पुत्रम् & शिष्यम्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पुत्रः- son, child & शिष्यः- student, disciple, तस्मात्- therefore, for that reason, च- and, न- no, not, तु- but, on the other hand- अव्यय

**श्लोकेन वा तदर्थेन पादेनैकाक्षरेण वा ।
अवन्ध्यं दिवसं कुर्यात् दानाध्ययनकर्मभिः ॥२०९॥** - चाणक्यनीतिदर्पण अ. २ श्लो. १३

पा. भे: पादेनैकाक्षरेण = तदर्थाधिक्षरेण

(मनुष्यः), श्लोकेन वा तदर्थेन पादेन एकाक्षरेण वा (तद्-अर्ध-अर्धाक्षरेण वा), दान-अध्ययन-कर्मभिः (तस्य) दिवसम् अवन्ध्यम् कुर्यात् ॥

One should recite a hymn or a half or a fourth of it or even its one letter every day and engage in charity and study (of sacred scriptures) and thus make his day fruitful.

श्लोकेन, तदर्थेन & पादेन- all in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of श्लोकः- a hymn or a verse of praise, a proverb or a saying, तदर्थः- a half of that- अर्ध- adjctv- half, half part- तस्य अर्धः- ष. तत्पुरुष स., पादः- the fourth part of a stanza, a line, a part in general, एकाक्षरेण & तदर्थाधिक्षरेण- both in न. लिं. तृ. वि. ए. व. of एकाक्षरम्- a single alphabet- एक- pronominal adjctv- one, single, अक्षरम्- a letter of a alphabet, a syllable- एकम् अक्षरम्- वि. पू. प. कर्मधारय स. & तदर्थाधिक्षरम्- a quarter of a letter- तद्- that, अर्धम्-

half, अर्धस्य अर्धम्- अर्धार्धम्- a half of a half- a quarter, तस्य अर्धार्धम्- तदर्धार्धम्- both ष. तत्पुरुष स. & तदर्धार्धम् अक्षरम्- तदर्धार्धाक्षरम्- वि. पू. प. कर्मधारय स., दानाध्ययनकर्मभिः- in न. लिं. तृ. वि. ब. व. of दानाध्ययनकर्मन्- work of charity and study- दानम्- न. लिं.- giving, donation, charity, अध्ययनम्- study, learning, कर्मन्- न. लिं.- task, work, duty- दानम् च अध्ययनम् च- दानाध्ययनम्- द्वंद स. & दानाध्ययनस्य कर्मन्- दानाध्ययनकर्मन्- ष. तत्पुरुष स., दिवसम्- a day & अवन्ध्यम्- productive, fruitful, worthwhile- वन्ध्य- to be bound, detained, unproductive, barren, useless- अ वन्ध्यम् - न वन्ध्यम् - नज् तत्पुरुष स., कुर्यात्- विधर्थ प्र. वि. ए. व. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, वा- or, and- अव्यय

राजपत्नी गुरोः पत्नी मित्रपत्नी तथैव च ।

पत्नीमाता स्वमाता च पञ्चैता मातरः स्मृताः ॥२१०॥ -चाणक्यनीतिदर्पण अ. ४ श्लो. २०

राजपती, गुरोः पती, मित्रपती तथा एव च पत्नीमाता स्वमाता च एताः पञ्च मातरः स्मृताः (सन्ति) ॥

A King's wife, a teacher's or a preceptor's wife, a friend's wife, a wife's mother and one's own mother, are always to be highly respected mothers.

पत्नी- a wife, राजपत्नी- a King's wife- राजन्- a King- राज्ञः पत्नी, मित्रपत्नी- a friend's wife- मित्रम्- a friend-
 मित्रस्य पत्नी, पत्नीमाता- wife's mother, mother-in-law- माता (मातृ)- mother- पत्न्याः माता & स्वमाता- one's
 own mother- स्व- one's own, self- स्वस्य माता- all ष. तत्पुरुष स. -all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., गुरोः- in पु.
 लिं. ष. वि. ए. व. of गुरुः- a teacher, preceptor, पञ्च, एताः, मातरः & स्मृताः- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of
 पञ्चन्- five, एतद्- this, मातृ- mother & स्मृता- said to be, declared, regarded, considered- स्मृत- क. वि.
 धा. सा. वि. of स्मृ- स्मरति १ ग. प. प. to remember, keep in mind, regard, declare, तथा- and, as well
 as, similarly, एव- only, just, merely, च-and- all अव्यय

दराचारी दरादृष्टिरावासी च दर्जनः ।

यन्मैत्री क्रियते पूर्मिनरः शीघ्रं विनश्यति ॥२१॥ -चाणक्यनीतिदर्पण अ. २ श्लो. १९

दूराचारी, दूरादृष्टिः, दूरावासी, दर्जनः च यन्मैत्री क्रियते पूर्णिः (सः) नरः शीघ्रम् विनश्यति ॥

A person who develops friendship with a person of bad conduct or with an evil look or who stays in a filthy environment or who is wicked, meets his (own) ruin quickly.

दुराचारी- one with a bad conduct- दुर्- अव्यय- prefix implies: bad, wicked- आचारः- conduct, behaviour- दुरितः आचारः यस्य सः- दुराचारिन्, दुरादृष्टिः- one with evil look- दृष्टिः- स्त्री. लिं.- malicious eye, evil look- दुरिता दृष्टिः यस्य सः- दुरादृष्टिः, दुरावासी- one who stays in filthy environment- आवासः- habitation, a place of stay- दुरितः आवासः यस्य सः- दुरावासिन्- all three- बहुत्रीहि स., दुर्जनः- one who is wicked by nature- जनः- person, दुष्टः जनः- कर्मधारय स. & नरः- a man, person- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., यन्मैत्री- which friendship- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., मैत्री- friendship, companionship- स्त्री. लिं.- या मैत्री- यन्मैत्री- वि. पू. प. कर्मधारय स., पुम्भिः- in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of पुंस- a man, person, क्रियते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, विनश्यति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of वि+ नश- to get ruined, destroyed- (नश- नश्यति ४ ग. प. प. to be lost, destroyed)- च- and & शीघ्रम्- quickly, soon, in no time- both अव्ययः

समाने शोभते प्रीतिः राज्ञि सेवा च शोभते।

वाणिज्यं व्यवहारेषु दिव्या स्त्री शोभते गृहे॥२१२॥ -चाणक्यनीतिदर्पण अ. २ श्लो. २०

प्रीतिः समाने शोभते, सेवा राज्ञि च शोभते, वाणिज्यम् व्यवहारेषु, गृहे दिव्या स्त्री शोभते।

Affection is proper among people of equal status, servitude is suitable with a King, trade is best among businesses and a charming wife (husband) brightens a household.

प्रीतिः- love, affection, amity, सेवा- service, attendance, servitude, दिव्या- charming, wonderful, heavenly, beautiful & स्त्री- a woman, wife- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., समाने, राज्ञि & गृहे- all in पु.न. लिं. स. वि. ए. व. of समान- adjctv- equal, same, alike, similar, virtuous, राजन्- king, Ruler & गृहम्- house, home, शोभते- वर्त. प्र. पु. ए. व. शुभ- १ ग आ. प. to shine, look splendid, suit, befit, वाणिज्यम्- trade- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., व्यवहारेषु- in पु, लिं. स. वि. ब. व. of व्यवहारः- dealing, business, conduct, commerce, च- and- अव्यय

एतदर्थं कुलीनानां नृपाः कुर्वन्ति सङ्ग्रहम् ।

आदिमध्यावसानेषु न त्यजन्ति च ते नृपम् ॥२१३॥ -चाणक्यनीतिदर्पण अ. ३, श्लो. ५

ते (कुलीनाः) आदि-मध्य-अवसानेषु च नृपम् न त्यजन्ति। एतद् अर्थम्, नृपाः कुलीनानाम् सङ्ग्रहम् कुर्वन्ति॥

People of high descent do not abandon the King (Master) in the beginning, during intermediate (normal) period and even in time of distress. For this reason, Kings collect them (in their cabinet).

ते- they & नृपाः- both in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of तद्- he & नृपः- a king- नृ- a man, नृ पाति इति- नृपः- उपपद तत्पुरुष स., नृपम् & सङ्ग्रहम्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of नृपः & सङ्ग्रहः- collection, accumulation, protection, favouring, आदिमध्यावसानेषु- in न. लिं. स. वि. ब. व. of आदिमध्यावसानम्- beginning, middle phase and the end- आदि:- beginning, commencement, मध्यः/ध्यम्- middle phase, intermediate, अवसानम्- end, death, termination, last phase- आदि: च मध्यः/ध्यम् च अवसानम् च- द्वंद स., एतद्- this & अर्थम्- purpose, reason- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., कुलीनानाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of कुलीनः- one from a good family background, high-born, well-bred, त्यजन्ति & कुर्वन्ति- both वर्त. प्र. पु. ब. व. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make & त्यज- त्यजति १ ग. प. प. to leave, abandon, quit, go, न- no, not & च- and- both अव्यय

प्रलये भिन्नमर्यादा भवन्ति किल सागराः ।

सागरा भेदमिच्छन्ति प्रलयेऽपि न साधवः ॥२१४॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. ३ श्लो. ६

सागराः प्रलये भिन्नमर्यादा किल भवन्ति। सागराः भेदम् इच्छन्ति, साधवः प्रलये अपि (भेदम्) न (इच्छन्ति) ॥

At the time of universal destruction, the oceans cross their boundaries. Oceans may even want to (further) break through, but virtuous people do not ever cross their limits, even at the time of calamity.

सागरः, भिन्नमर्यादा: & साधवः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सागरः- an ocean, sea, भिन्नमर्यादा:- one who transgresses its boundaries, limits- भिन्न- adjctv- broken, deviated from, split- क. भू. धा. वि. of भिन्न- भिनति भिंते ७ ग. उ. प. to break, cleave, split, मर्यादा- स्त्री. लिं.- limit, boundary- भिन्ना मर्यादा येन सः- बहुव्रीहि स. & साधुः- a noble person, a saintly man- प्रलये- in पु. लिं. स. वि. ए. व. of प्रलयः- universal destruction, total submergence of the earth, भवन्ति & इच्छन्ति- both वर्त. प्र. पु. ब. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist, to become & इष्- इच्छति ६ ग. प. प. to desire, wish, want, strive for, भेदम् - a break, a split, cleaving, separation (see above), अपि- even, also, न- no, not, किल्- indeed, certainly, surely- all अव्ययः

मूर्खस्तु परिहर्तव्यः प्रत्यक्षो द्विपदः पशुः।

भिनति वाक्यशूलेन अदृश्यं कण्टकं यथा ॥२१५॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. ३ श्लो. ७
पार्मे: अदृश्यं कण्टकं = हादृष्टः कण्टकः

मूर्खः तु परिहर्तव्यः (अस्ति)। (सः) प्रत्यक्षः द्विपदः पशुः (भवति)। यथा अदृश्यं कण्टकम् (हि अदृष्टः कण्टकः) भिनति (तथा सः) वाक्यशूलेन (भिनति) ॥

One should avoid the company of a stupid person. He is practically a two-legged animal! Like an unseen thorn, he tears apart (people with sharp) darts of his speech.

मूर्खः- a stupid, foolish person, परिहर्तव्यः- one to be avoided, shun, abandoned, left- परिहर्तव्य (also परिहरणीय & परिहार्य)- क. वि. धा. सा. वि. of परि+ ह- to abandon, shun, leave, desert- (ह- हरति- ते १ ग. उ. प.- to take, carry, take away), प्रत्यक्षः- in front of eyes, explicitly- प्रति- अव्यय- against, in front, अक्षि- न. लि.- the eye- अक्षणोः प्रति- अव्ययीभाव स., द्विपदः- biped, two legged, द्वौ- two, पदम्- legg- द्वौ पदौ यस्य सः- द्विपदः- बहुव्रीहि स., पशुः, an animal, अदृष्टः- unseen- दृष्टः- seen- क. भू. धा. वि. of दृश्- पश्यति १ ग. प. प. to see, look at- न दृष्टः- अदृष्टः- नज् तत्पुरुष स. & कण्टकः- a thorn- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., भिनति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of भिन्न- भिनति भिंते ७ ग. उ. प. to break, pierce, split, tear up, वाक्यशूलेन- in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of वाक्यशूलः/लम्- darts of words- वाक्यम्- speech, words, sentence, शूलः/लम्- a sharp, pointed weapon like a dart, spear- शूलः/लम् इव वाक्यम्- उपमानोत्तरपदकर्मधारय स., अदृश्यं - one which goes around unseen, hidden- दृश्य- to be seen, looked at- (also दर्शनीय, द्रष्टव्य) क. वि. धा. सा. वि. of दृश्- पश्यति- (see above)- न दृश्यः- अदृश्यः- नज् तत्पुरुष स., यः- one who goes or moves around, a carriage & कण्टकम्- thorn- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., हि- indeed, surely, यथा- like which, similar to- both अव्ययः